

ԴԵՑԵՄԲԵՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ԵՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎԱՏԻԿԱՆԻ
ՀՐՈՎԱՐՏԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. 1869—1887:

Ճեմարանի սաներից երկուսը, վերջին լսարանի ուսանողներ, պ. պ. Աղեք. Չուբարեան և Յակովբ Խաչվանքեան ընդունելով մեր առաջարկութիւնը յանձն առան այս գեղեցիկ գրքուկի թարգմանութիւնը, նոր կրթութիւն սերնդին, ապագայ հայ հոգեւորականներին ամենակարեւոր է ինչպէս անհաւատութեան փորձանքներից խուսափել նոյնպէս և զգուշանալով զգուշանալ եզուիտական հակաքրիստոնէական, կործանիչ և խաւարամոլ ուղղութիւնից, Եթէ այս գրքուկի թարգմանութիւնը որ և է չափով նպաստէ այդ բանին, նպաստէ աւետարանական աստուածային վարդապետութեան լուսաւոր և ազատամիտ ըմբռնողութեան, թէ մենք և թէ երիտասարդ թարգմանիչները լիովին վարձատրուած կը համարենք մեզ այս փոքրիկ աշխատութեան համար:

ՄԻԱԲԱՆ.

ՌՈՒՍ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԸ.

Դեօլինգեր վախճանուեցաւ Միւնխենում 1890 թուի Յունուարի 10-ին (նոր տօմար). նորա «Վատիկանի հրովարտականների մասին նամակները և յայտարարութիւնները» հրատարակեց նորա մահուանից յետոյ իւր վաղեմի բարեկամ և բօնի համալսարանի աստուածաբանութեան յայտնի ուսուցչապետ Բէյլը, որ Դեօլինգերի կեանքի վերջին տարիները աշխատակից էր եղել նորա Վեյլարմինի ինքնակենսագրութիւն» և «Հռոմէական — կաթոլիկա-

կան եկեղեցու մէջ բարոյականութեան մասին եղած վէճերի պատմութիւնը թՊ դարից սկսած՝ հրատարակութիւններին:

Թէւ Բէյշը Գեօլլինգերի նամակներին և յայտարարութիւններին՝ կցել էր մի յառաջաբան և ճշտիւ որոշել էր իւրաքանչիւրի գրուելու տարեթիւն ու ամսաթիւը՝ այնուամենայնիւ ռուս թարգմանիչը աւելորդ չէ համարել իւր կողմից մի քանի նախագիտելիքներ հաղորդել գլխաւորապէս այն ընթերցողների համար, որոնք շատ քիչ ծանօթութիւն ունին Վատիկանի ժողովի ներքին բնաւորութեան և Եւրոպայում հին-կաթոլիկութեան (смапокамолауизмъ) սկզբնաւորութեան մասին:

Բէյշի հրատարակութեան մէջ Գեօլլինգերի երեք «յայտարարութիւնները» տպուած են նամակներից, առաջ: Նոցանից առաջինը գրուած և հրատարակուած է Վատիկանի ժողովի բացումից ոչ շատ առաջ—1869 թուի վերջը. իսկ միւս երկուսը—նորա նիստերի ժամանակ՝ 1870 թուին: Նոցա բոլորի նպատակն էր ազդել հասարակաց կարծիքի վերայ և օգնել այդ ժողովի յայտնի փոքրամասնութեան, որ կազմուած էր Հռոմէական—կաթոլիկական աշխարհի աւելի լուսաւորուած եպիսկոպոսներից՝ մաքաւելու պապի և եզուիտների դէմ, որոնք նախապէս միացրել էին իրենց նպատակներին նպատաւոր մի մեծամասնութիւն և նախապէս որոշել էին պապի անսխալականութեան և անսահման իշխանութեան վարդապետութիւնը: Գեօլլինգերի «յայտարարութիւններից» առաջինը խօսում է պապի անսխալականութեան մասին և ուղղուած է եպիսկոպոսներին՝ Վատիկանի ժողովի անդամներին. երկրորդը խօսում է այն խնդրագրի մասին, որով ժողովի վերոյիշեալ մեծամասնութիւնը խնդրում է պապին անել առաջին քայլը, որ անհրաժեշտ է նորա անսխալականութեան մասին զատողութիւններ սկսելու և այդ կարծիքը առտուածայայտնեալ ճշմարտութիւն և փրկութեան համար անհրաժեշտ հաւատի անդամ դարձնելու համար—մի քայլ՝ որին իբր թէ սպասում և ցանկանում է ամբողջ Հռոմէական—կաթոլիկական աշխարհը. երրորդը խորհրդածում է ժողովի գործաւարտութեան մասին, որ պապի հինգ կարգինալներից

կազմուած մասնաւորութիւնները նորա վերայ էր գրել. խօսուած է նոյնպէս ժողովի գործադրութեան յանձնած այդ կարգի աստուածաբանական նշանակութեան մասին:

Այս յայտարարութիւնների մէջ կարելի է տեսնել ոչ միայն Գեօլինգերի անձնական, այլ և Գերմանիայի Հռոմէական — կաթոլիկական ամբողջ աստուածաբանական դպրոցի կարծիքները, որի (դպրոցի) յայտնի ներկայացուցիչն էր անցեալ դարի վերջերում և ներկայ ամբողջ դարի ընթացքում Միւնխենի աստուածաբանական ֆակուլտետը (Բաագեր, Զէյլեր, Հիրշեր, Գեօլինգեր, Ֆրիդրիխ, Հուբեր). մինչև Վատիկանի ժողովը այս դպրոցին համակրում և նորա ազդեցութեան տակ կրթւում էին համարեա Գերմանիայի և Աւստրո-ունգարիայի բոլոր Հռոմէական — կաթոլիկական եպիսկոպոսները. նորան յարեցան Վատիկանի ժողովին գիմնագրելու համար և բոլոր աչքի ընկնող Գերմանիայի Հռոմէական — կաթոլիկական աստուածաբանները և կանոնիկոսները — Բօննայում՝ Գիրինգեր, Հիլհերս, Բէյլ, Լեանգեն, Կնօօգ (փիլիսոփայ). Տիւրինգենում՝ Կուն և Հեֆելէ. Բրեսլաւում՝ Թալցեր, Բէյկենս, Վէբեր, Բրաունսբերգում՝ Մենցել և Միխելիս. Վիեննայում՝ Մասսեն, Պրագայում՝ Շուլտէ, իսկ Վատիկանի ժողովից յետոյ՝ Բօննայում. Հեսսէնում՝ Լիտերբեկ և այլն: Գեօլինգերի յայտարարութիւնների մէջ ընթերցողը առանձին հետաքրքրութեամբ կարող է տեսնել, թէ ինչպէս են որոշում Գերմանական լուրջ գիտնական — աստուածաբանները ժողովների տիեզերականութիւնը և վարդապետութեան ուղղափառութիւնը ընդհանրապէս, և մասնաւորապէս՝ ինչպէս են նայում եպիսկոպոսների իրաւունքների, աստուածաբանական գիտութիւնների նշանակութեան և ժողովների գործաւարութեան կարգի վերայ, Լիօնի, Տրիդենտի, Ֆլորենցիայի և Վատիկանի ժողովների ու նոյա որոշումների վերայ, եկեղեցու գլխաւորութեան և անսխալականութեան վերայ, սպառական գրականութեան մէջ եղած սխալների անսխալականութեան և գլխաւորութեան մասին սովորական սպացոյցների վերայ և այլն:

Թէ ինչ տեսակ տիրապետող նշանակութիւն ձեռք բերեց ներ-

կայումս հռամէական հոգեւորականութեան մէջ եղութաւական ուղղութիւնը, որպիսի անանցանելի անդունդ ստեղծեց Վատիկանի ժողովը մի կողմից աստուածաբանական և եկեղեցական-պատմական գիտութիւններէ, և միւս կողմից վատիկանի հաւատի որոշումների մէջ, և որպիսի վսեմ շարժառիթներ առաջնորդում էին գիտնականներին, որոնք մերժեցին նորահար վարդապետութիւնները և հին կաթոլիկական շարժումին առաջին զարկը տաին՝ այդ բոլորը որ արդէն Վեոլինգերի ղեկուցումների մէջ մատամբ երևում էր՝ աւելի տկնայտանի երևում է այն նամակների մէջ, որ ուսուցչապետ Րէյշը «ղեկուցումներից» յետոյ հրատարակեց:

Այդ թուով 26 նամակները, բացի մէկից, բոլորը գրուած են Վատիկանի ժողովից յետոյ: Նոցանից 1) տաան և մէկը պատկանում են չորս առաջնորդներին և մի բարձրատիճան կնոջ, որոնք զանազան ժամանակներում փորձել էին Վեոլինգերին համոզելով ենթարկել Վատիկանի ժողովի որոշումներին: Վերա էին Միւնխենի ամբիոնի միմեանց յաջորդող երկու արքեպիսկոպոսներ — Փան Շերր և Փան Շտէյխէլէ, երբորդը պապի նախնակ Բաւարիայում՝ Բուֆֆօ Ացիլյան և չորրորդը Վեոլինգերի նախկին ընկերներից և նորան յարգողներից՝ Տիւրինգինի աստուածաբանութեան յայտնի ուսուցչապետ Հեֆելէն, որ Վատիկանի ժողովի նիստերի սկզբում ասացաւ Բոտտենբուրգի եպիսկոպոսի ատտիճանը Վիւրտեմբերգի թագաւորութեան մէջ, և որը մեզ յայտնի «Ժողովների պատմութեան» հեղինակն էր, իսկ բարձրատիճան կնոջ անունը Րէյշը առայժմ անկարելի համարեց յայտնել: 2) Չորս նամակը, որոնց չի էլ կարելի նամակ անուանել — գրաւ եկեղեցական պաշտօնական վաւերաթղթեր են՝ մէկը Փան Շերր արքեպիսկոպոսի հալուական թուղթն է իւր հօտին ուղղած՝ Վեոլինգերին հռամէական եկեղեցուց մերժելու առթիւ և երեքը Միւնխենի վիճակային օրախնարխատի (մի հաստատութիւն, որ մի տեսակ նմանութիւն ունի մեր կոնսիստորիաներին) թղթերը — երկուսը Վեոլինգերին վերայիշեալ գործի առթիւ և միւսը Միւնխենի այն եկեղեցու գործակալին, ուր

պիտի կատարուէր այդ մերժումը: Բայց նամակներից միայն տասն և մէկը պատկանում են Դեօլլինգերին, սոցանից Հինգբուզուած են զանազան ուսումնականներին, կամ պարզն առած՝ նորան ծանօթ եկեղեցական անձնաւորութիւններին, իբրեւ պատասխան նոցա հարցերին, օրինակ՝ արդեօք ճշմարիտ են այն տպագրութեամբ տարածուած լուրերը, իբր թէ Դեօլլինգեր ենթարկուել է ժողովի հրովարտականներին, կամ թէ ինչպէս է նամածում Հին կաթողիկոսական խնդիրների մասին և այլն: Ընթերցողի համար աւելի հետաքրքրական են Դեօլլինգերի այն վեց նամակները, որոնց մէջ նա տալիս է մանրամասն պատասխան վերոյիշեալ առաջնորդների և բարձրաստիճան կնոջ Վատիկանի ժողովին հարտակելու հրաւերներին: Այդ նամակների մէջ Դեօլլինգեր կատարեալ անդորրութեամբ և համբերութեամբ, բայց և համոզուած ուսումնականի արժանաւորութեամբ բացատրում է նամակագիրներին իւր դէպի Վատիկանի ժողովը ունեցած վարմունքի նշանաւոր ուսումնական և բարոյական շարժառիթները և թախանձելով խնդրում է նոցա, որ նորա, եթէ համոզուած են թէ Վատիկանի հրովարտականքը ճշմարիտ են, օգնեն նորան՝ Դեօլլինգերին, ծանաչելու այդ ճշմարտութիւնը և փոխելու իւր համոզմունքները, որոնց նա երկար ժամանակ հիմնաւոր էր համարում և որոնց նա քառասունեօթ տարուց աւելի բացատրում էր համալսարանի ամբիոնից իւր ունկնդիրներին և ընթերցող հատարակութեան իւր շարագրութիւններով, միևնոյն ժամանակ նա ցոյց է տալիս իւր այդպիսի համոզման ամենալու միջոցը...

Բայց շատ առաջ չը գնանք: Այստեղ չէ կարելի ընթերցողի ուշադրութիւնը չը դարձնել Բէյշի հրատարակած նամակների այն մասնաւոր հանգամանքի վերայ, որ նոցանից մէկը — Դեօլլինգերի նախկին ընկեր շէֆելէի նորան գրած սիրաւի նամակը մնացել է անպատասխան: Եւ ի՞նչ է նշանակում այդ Բէյշ ուսուցապետը իւր քառաջարանի մէջ նկատում է, որ շէֆելէի նամակը տպուել է Դեօլլինգերի համաձայնութեամբ: Բայց ինչու է Դեօլլինգերը անորատասխան թողել այդ նամակը:

Ընթերցողը ինքը կը հասկանայ այդ, եթէ մի փոքր նեղութիւն քաշէ կարդալ Հեֆելէի վատիկանի ժողովում ունեցած վարմունքի մասին հետեւեալ ծանօթութիւնները և նորա նամակների քաղուածքները, որ նա գրելէր Դեօլլինգերին և ուրիշ ուսումնական բարեկամներին Հռոմում եղած ժամանակ և այնտեղից վերադառնալուց յետոյ նախ քան վատիկանի հրովարտակներին հնազանդելը: Այս ծանօթութիւնները և քաղուածքները ևս առաւել կարեւոր են այստեղ, որովհետեւ Հեֆելէի վարմունքը ժողովում և նորանից յետոյ և նորա նամակագրութիւնները մասամբ լոյս են սփռում վատիկանի ժողովի պատմութեան ներքին կողմի վերայ ընդհանրապէս և նորա գլխաւոր գործիչների բնաւորութեան և ուղղութեան վերայ—Հռոմէական նուիրապետութեան...:

Ժողովում Հեֆելէն պատկանում էր փոքրամասնութեան ամենաուսումնական և ամենից գործունեայ անդամներին, որոնք մաքառում էին եզուիտների և պապերի որոգայթների դէմ: մասնակցում էր այն ամեն բանին, ինչ որ այդ փոքրամասնութիւնը ձեռնարկում էր հեռացնելու ժողովի վճիռների և դատողութիւնների ազատութեան դէմ եղած բոլոր արգելքները Հռոմում: և ստորագրում էր այն զեկուցումները, որոնք ուղղուած էին պապի անսխալականութեան դէմ: 1870-ի Ապրելին նա բաժանեց ժողովի անդամներին իւր Հոնորիոս պապի մասին գրած փոքր շարադրութիւնը Causa Honorii papae. Icripsit Carolus Josephus de Hefele Episcopus Rothenburgensis. Neapoli typis fratrum de Angelis in via Pellegriui 4. MDCCXX. Շուտէի վկայութեան նայելով—որի Altkatholicismus շարադրութիւնից մենք քաղում ենք ինչպէս Հեֆելէի մասին տեղեկութիւնները, նոյնպէս էլ նորա նամակներից քաղուածները—Հեֆելէի Հոնորիոսի մասին գրած շարադրութեան էութիւնը ամփոփուում է հետեւեալ գրութիւնների մէջ. 1) Հոնորիոս պապը մերժեց երկու—կամ և երկու Գործողութիւնն ուղղափառ արտայայտութիւնը և ընդհակառակն յայտարարեց, որ ճշմարիտ արտայայտութիւնն է թէ կամ կամ թէ ցանկութիւնն (հերետիկոսական) և հրամայեց հաւատալ այն կրկնակի մոլորու-

թեան 1): 2) վեցերորդ Տիեզերական ժողովը իրեն իրաւունք համարեց դառնել ex cathedra վարդապետող պապին նորա հրատարակած ex cathedra հաւատի որոշումը և նոյն խակ պապին ենթարկել նշույթի այն բանի համար, որ նա հերետիկոսական վարդապետութիւն էր հաստատել: 3) Այնուհետև իւրաքանչիւր պապ մինչև ժ.Ա. դարը պաշտօն ստանձնելիս պարտաւորում էր երդումով հաստատել, որ...

Տիեզերական ժողովը կարող է գնտել պապին հերետիկոսութեան համար և ք. վեցերորդ Տիեզերական ժողովը արդարացի կերպով էր նշույթի ենթարկել Հոնորիոս պապին, որովհետև նա իւր հաւատի որոշումով իրախուսեց սուտ վարդապետութիւնը: Ժողովի անդամներին իւր ժամանակին բաժանուած էին վատիկանի հրովարտական նախագիծը, սրպէս զի նոքա կարողանային իրենց նկատառութիւններն անել նոցա վերայ: Պապի անսխալականութեան մասին տրամ իւր ծանօթութիւնների մէջ Հեֆելէն բացատրում և պատմական փաստերով հաստատում է թէ «Հռոմի պապի անսխալականութեան վարդապետութիւնը» չունի հիմունքներ ոչ ա. Գրքի և ոչ էլ եկեղեցական աւանդութիւնների մէջ, և թէ նախկին դարերում քրիստոնէութիւնը հաստատութեամբ պահպանում էր դորան հակառակ վարդապետութիւն:

1870 թ.ի Ապրիլի 2-ին Հեֆելէն գրում է Դեօլլինգերին Հռոմից. «... Երբ քաղաքի մէջ յարգելի ընկեր:

... Մեծամանութիւնը արգէն այն ատիճանի գրգռուած է մեր գէմ, որ դժուար է սորանից յետոյ ազատ խօսել... թէ ինչպիսի բուռն ցանկութեամբ է ձգտում պապը հասնել անսխալականութեան և ինչպէս հրապարակաւ հայհոյում է ընդդիմադրողներին՝ այդ ձեզ յայտնի է լրագիրներից: Այդ բանը շատ եպիսկոպոսների վերայ խիստ ծանր տպաւորութիւն է թողնում և Բաուշերի 2) մօտ հաւարուողների առանց այն էլ սակաւա-

1) Այս հատուածը համաձայն է Հայկական Եկեղեցու վարդապետութեան:

Ծանթ. Միւր.

2) Բաուշեր կարդինալը՝ Վիեննայի իշխան—արքեպիսկոպոսը՝ Հռոմի

թիւ խումբը կամաց կամաց նուազում է: Ի՞նչ կը լինի եթէ բաւարան էլ նոյն թակարդի մէջ ընկնեն: Հասարակը միայն մտածում են ապագայում անելիքի մասին:

Կեծամանու թիւնը այնքան քաղաքավարի է, որ այժմ ասում է մեզ.

«Մեր ձայները կը տանք և կը ներկայացնենք պապին մեր կարծիքները: Եթէ նա ձեր կարծիքը հաստատէ՝ մենք կը հնազանդենք: Իսկ եթէ մերը հաստատէ՝ դուք պարտաւոր էք հնազանդելու: Իսկ ով որ չէ կամենում՝ թող եկեղեցուց դուրս գայ: Ահա թէ ինչպէս են կամենում գործել: Հիմունքների մասին և ոչ մի խօսք: ապացոյցի հասն էլ չը կայ: չէ՞ որ գործը բոլորովին վրձնուած է: Չը նայելով մեր այս անյուստի գրութեան՝ ես այնուամենայնիւ Հանրիոսի մասին մի գրքոյի գրեցի մեր ընկերների աչքը բաց անելու համար: այդ խնդրի վերաբերմամբ, իսկ սրբհեռան այդ գրքոյը համակրութիւն գտաւ ուստի և տպւում է նէապոլում և արդէն պատրաստ է: Բոլորովին անկարելի է մեծամանութիւնից որ և է մէկին համոզել, ես ինձ նպատակ եմ գրել Եղեայրների՝ զօրացելը և այդ պատճառով միշտ գնում և խօսում եմ գերմանական և ունգարական ժողովներում և գերմանացիների, ֆրանսիացիների, անգլիացիների, ամերիկացիների և ուրիշների միջազգային ժողովներում: Բայց այդ միջոցն էլ միշտ չէ յաջողում: Գովասանքի արժանի են Շվարցենբերգ¹⁾»

Ժողովի փոքրամասնութեան ամենալճակաւն պարագլուխներից մէկն էր. այնտեղ գրեց և տարածեց ժողովի անգամների մէջ այն փոքրամասնութեան ոգու համաձայն հետեւեալ շարագրութիւնը—*Observationes quaedam de infallibilitatis ecclesiae subiecto*. Բայց, ինչպէս ասում է Հուլան, հոգւով բիրտքրատ և իշխանաւոր լինելով՝ նա, Ալեքնիս վերագաւնալուց յետոյ ինչպէս փոքրամասնութեան միւս եպիսկոպոսները՝ խանարհեցաւ և ուստի առաջ հերձուածից խուսափելու նպատակով:

1) Շվարցենբերգ կարգինալը—Պրագայի իշխան արքեպիսկոպոսը՝ ժողովում եռանդուն կերպով պաշտպանում էր ճշմարտութիւնը թէ խօսքով և թէ Մայիէր տառաւորարանի շարագրութիւնները տարածելով, և եթէ հռոմից վերագաւնալուց յետոյ հաւատարիմ մնար իւր համոզմունքներին՝ համարձակ կարող էր հին կաթոլիկական շարժման գլուխը կանգնել իրեն նուիրուած հասի և հոգեւորականութեան հետ միասին: որանց մէջ անսրբաբանութեան մասին և ոչ մի խօսք չկար: Բայց ինչպէս ասում է

և թառչէր երկու կարգինսնէրր, նորա հաստատուն կանգնած:

Մեծարգոյ ընկեր, ընդունեցէք հաճութեամբ այս առկերը և հաւատացէք, որ ես կը ցանկանայի վերադառնալ իմ ակադեմիական ամբիսնը աւելի քան խորացելացիք կարող էին ցանկանալ վերադառնալ իրենց մանկ ծնունդէն: Երբէք ես ինձ այնքան զժրադգ չեմ զգացել, որքան այժմ:

Ձ ե բ հ ա լ ա տ ա բ ի մ է ե ֆ ե լ է:

Յուլիսի 13-ին ժողովը պապի անսխալականութեան հարցը քուէարկութեան ենթարկեց, չեֆելէն փոքրամասնութեան հետ միասին այդ նորահնար դատանիքին հակառակ ձայն տուեց: Այդ ժողովի նախընթաց օրը նա դարձեալ իւր փոքրամասնութեան հետ միասին ստորագրեց պապին ուղղած զեկուցումը և չք մասնակցելով 1870 թ. Յուլիսի 18-ի ժողովի վերջին նիստին՝ վերդարձաւ իւր վիճակը:

Ահա թէ ինչ էր գրում նա Ղեւոնդներին 1870 թ. Օգոստոսի 10-ին այս զեկուցման պատմութեան մասին, որ կազմուել էր նորահնար փոքրապետութեան յայտարարելու նախընթաց օրը՝ Յուլիսի 17-ին:

«Վերապատիւ Տէր stiftsprobst, 2) յարգելի պաշտպան և ընկեր, չէնց նոր ստացայ Ձեր պատուական նամակը և ահա շտապում եմ պատասխանել, մանաւանդ որ ես մի քանի անգամ ցանկացել եմ Ձեզ գրել, Թող տուէք մի քիչ մանրամասն խօսելու Աթոսն ութը հազւով Non placet ասելուց յետոյ (այսինքն Յու-

Շուշտէն, նա կարող է ծառայել իրրեւ ապացոյց այն բանին, թէ ինչպէս ազնիւ և կամքի տէր մարդիկ հեշտութեամբ ընկճւում են, երբ քաղաքականութեան մոմենտների որ և է կամրինացիոյի ժամանակ նորա չեն ունենում հիմնական ծանօթութիւններ:

2) Բաւարիայի գիտութեանց Ակադեմիայի նախագահի, Միւնխենի համալսարանի պրոֆեսորի, կոչսերական խորհրդի անդամի և այլ պաշտօնների հետ Ղեւոնդներ / բրեւ հոգեւորական անձն ունէր նշանակեալ Ս. Ապետանի ուխտի վանահայրութեան պաշտօնը, եպիսկոպոսական խորհրդի իրաւունք և կոչում էր stiftsprobst.

լիսի 13-ին վերոյիշեալ քուէարկութեան ժամանակ) եւ յոյս ունէի, որ ընդհանուր նիստի ժամանակ գտնէ նոյնքանը հանդիսաւոր կերպով կը կրկնեն — ոչ: Բայց դժբաղդաբար շատերը իսկայն թողնելով կռուի դաշտը հեռացան, միւսները վախեցան և այն յոյսը թէ վերջ ի վերջոյ *juxta modum*¹⁾ ձայն տուողները մեզ հետ կը միանան՝ ի դերեւ անցաւ...:

Բայց ահա իմանում ենք, որ վերջին ընդհանուր ժողովի ժամանակ նորահար դաւանանքը յայտարարելուց յետոյ պէտք է իւրաքանչիւրից պահանջեն և հանդիսաւոր կերպով ընդունել նորահար վարդապետութիւնը և Է. խոստովանել թէ ժողովը ազատ և կանոնական էր: Սակայն նախագահները (այսինքն այն մասնաժողովների նախագահները, որոնց մէջ բաժանուած էին ժողովի գործերը) վերջին կէտը բաժանեցին առաջինից. Յուլիոսի 16-ին նոքա անսպասելի կերպով պահանջեցին, որ եպիսկոպոսները ստորագրեն լրագրական յօդուածների գէժ՝ բողոքը, որոնք չէին ընդունում ժողովի կանոնական և ազատ լինելը: Փորձամասնութիւնից շատերը չը կարողացան դիմադրել և մոլեռանդութեան տեղի տուին: Արդարեւ շատ շատ եռանդ էր հարկաւոր, որ կարողանային այդ լրբերից ազատուել և առանց ստորագրութիւն տալու պահպանել իրենց տեղը: Երբ մասնաժողովի օգնութեամբ պապի վերայ ազդեցութիւն գործելու վերջին փորձը ապարդիւն անցաւ և երբ ուրուագիծը (*exema*) փոխանակ մեղմացնելու ընդհակառակն աւելի ևս խստացաւ, այն ժամանակ, այն է Յուլիոսի 17-ին կիւրակի օրը յառաջ եկաւ մի հարց՝ *quid faciendum*—ինչպէ՞ս պէտք է վարուել ընդհանուր նիստի վերաբերմամբ:

Ամենալաւ միջոցը այն կը լինէր, ինչպէ՞ս եւ այդ բացատրեցի՝

1) Աւատիկանի ժողովի սկզբում բոլոր անդամների թիւը հասնում էր 764-ի. Յուլիոսի 13-ին նոցանից մնացել էր 601. Սոցանից 88-ը *non placet* ձայն տուին, 62 *juxta modum*, այսինքն այն պայմանով, որ հաւատի որոշման ծրագրի ընդգիրը ձայն տուողների պահանջների համեմատ փոփոխութեան ենթարկուի:

եթէ ներկայանայինք ժողովին և կրկնէինք մեր non placet-ը և եթէ պահանջեն հպատակութիւն՝ բացասական պատասխան տալինք:

Այստեղ է գլխաւոր գործը: Բայց մի քանիսը յայտնեցին, որ իրենք այդքան հեռու չեն գնայ և վերջ ի վերջոյ կը հնազանդեն: Մնում էր վարուել այնպէս, ինչպէս որ մենք վարուեցանք իսկապէս ¹⁾:

Բայց ախոսո՛ւ, ազդեցութիւնը թոյլ եղաւ, որովհետեւ սա իսկապէս պաշտօնական բողոք չէր, իսկ բողոքին համաձայն չէին նօքա՛ս որոնք որոշել էին յամենայն դէպս հնազանդել: Մեր գրաւոր զեկուցումը միայն ուշացրեց վերջնական որոշումը: Այդ որոշումը անհրաժեշտ պէտք է իրագործուի, երբ մեզանից պահանջեն, որ մենք ընդունենք նորահնար դաւանութիւնը և տալա՜ծ ենք: «Այս դէպքում» մենք պայմանաւորուեցանք Հռոմում որ ոչ ոք չշտապի առանձին գործել, այլ ընդհակառակն որոշեցինք, որ իւրաքանչիւր ազգի եպիսկոպոսները նախապէս գումարեն իրենց ժողովները և ամէն մի ազգ միւսի հետ բանակցութեան մէջ մտնի: Բայց ահա լսում եմ, որ փրանսիացիք սր-

1) Յուլիսի 17-ին, այսինքն ժողովին վերջին նիստի և նոր դաւանանքների հրատարակման նախընթաց օրը փոքրամասնութիւնը կազմում էին ոչ թէ 88 այլ 56 եպիսկոպոս: Այդ եպիսկոպոսները, որոնք ամենահին, ամենաբազմամարդ և ամենալուսաւորուած վիճակների ներկայացուցիչներն էին, վճռելով չը ներկայանալ վերոյիշեալ նիստին նոյն ամսաթուին ուղղեցին պապին հետեւեալ զեկուցումը:

Ս ու ը ը հ ա յ ը .

«Սոյն ամսի 13-ի ընդհանուր ժողովում մենք տուինք մեր ձայնը Քրիստոսի եկեղեցու առաջին դաւանաբանական որոշման ծրագրի մասին:

«Եւ Սրբութիւնը գիտէ, որ 88 հայրեր իրենց խղճից և դէպի Քրիստոսի եկեղեցին ունեցած սիրուց դրդուած ոչ ձայն տուին, միւս 62-ը հետեւեալ կերպով արտայայտեցին իրենց ձայնը. «այո, եթէ ծրագիրը մեր պահանջների համեմատ կը փոխուի (placet juxta modum)».. վերջապէս մօտ 70 հայրեր բացակայ էին ժողովից և ձայն չը տուին: Սորա վերայ

գէն հնազանդել են, որին դժուարանում եմ հաւատալ և որ կեօնի արքեպիսկոպոսն արդէն հրատարակել է նորահնար գաւանութիւնը և բաժանուել է փոքրամասնութիւնից: Միւսների մասին էլ նոյնն եմ լսում:

Թէ ինչ պէտք է անեմ այսուհետեւ՝ այդ ինձ համար պարզ է. ես համաձայն եմ իմ եկեղեցական ժողովի և ֆակուլտետի (Տիւրինգենի) հետ: Նախ և առաջ ես չեմ շտապի պատասխանելու և ամեն կերպ կաշխատեմ ժողով կազմել մեր գերմանահայի ընկերներից: Իսկ այնուհետեւ՝ ես ելլեմ ընդհանի նորահնար դասնոց-նիւնը ասուց Դեր-պիսկոպոսին և Դեր-պիսկոպոսին: Թող հոռմայեցիք զրկեն ինձ պաշտօնակատարութեան իրաւունքից. թող մերժեն եկեղեցուց և վիճակաւոր առաջնորդ ուրիշին նշանակեն. գուցէ Աստուած այնքան ողորմած կը լինի, որ կռուի ասպարէզից կը հեռացնէ եկեղեցու խաղաղութիւնը վրդալողին... Այժմ կարեւոր է 1) որ գերմանական, աւստրիական և Հունգարական եպիսկոպոսներից որքան կարելի է շատերը հրաժարուին հնազանդելուց, 2) որ Գերմանական Դեր-պիսկոպոսին հեռացնեն:

պէտք է աւելացնել և նոցա, որոնք հիւանդութեան և այլ յարգելի պատճառներով վերադարձան իրենց վիճակները:

«Այսպիսով 2եր Սրբութեան և ամբողջ աշխարհին յայտնի է մեր ձայնը և պարզ է՝ թէ որքան եպիսկոպոսներ համակրում են մեր կարծիքին և այսպիսով մենք կատարեցինք մեր պարտականութիւնը:

«Այդ ժամանակից յետոյ ոչինչ չը պատահեցաւ, որ կարողանար փոխել մեր կարծիքը, ընդհակառակն՝ շատ և նշանաւոր բաներ պատահեցան, որոնք թոյլ չեն տալիս մեր մտադրութիւններից յետ մնալ: Եւ այդ պատճառով էլ յայտնում ենք, որ մենք նորոգում և հաստատում ենք մեր տուած կարծիքը:

«Հաստատելով այս գրաւոր զեկուցմամբ մեր ձայնատուութիւնը, մենք որոշեցինք չը ներկայանալ ամսիս 18-ին լինելիք նիստին, Որովհետեւ որդիական սէրը և անաճութիւնը, որ առ ոտս 2եր բերին մեր ներկայացուցիչներին՝ թոյլ չեն տալիս մեզ 2եր Սրբութեան անձնաւորութեան վերաբերող գործում հրապարակաւ և 2եր առաջ ոչ ասել»:

Ապա մի քանի խօսք եպիսկոպոսների իրենց վիճակները շուտ վերադառնալու պատճառի մասին և ստորագրութիւններ:

«Եւ խաղալիս որոշումներն պարտաւորեցոցն ինչեւն այն պարտաւոր՝ որ խաղալիս ոչ պարտ էր և ոչ էլ մեքան...»:

Հեփելէ եպիսկոպոսը, ինչպէս երևում է, այս նամակով խրատում է գիտնականներին, որ մերժեն Վատիկանի ժողովը իւր նոր հաւատի որոշումների հետ միասին: Երբ գերմանական եպիսկոպոսներից մի քանիսը ժողովուեցան Ֆուլդում և համաձայնեցան հպատակել հրովարտականներին և նոցա տարածել՝ Հեփելէն խիստ կերպով նոցա պախարակեց, որ մոռացան իրենց Հռոմում դրած պայմանը: «Նոքա կարծես թէ մոռացան», գրում է նա Վեոյլինգերին Սեպտեմբերի 14-ին Ֆրիդրիխսհաֆէնից, Հռոմում ինչ էին անում և ինչ էին խօսում... Ես չեմ կարող ասել այն, ուր հարկաւոր է ասել ոչ և կամ՝ ընդհակառակն չեմ կարող ասել ոչ որտեղ հարկաւոր է ասել այո... աստուածային յայտնութիւն ըստ համարեն այն՝ ինչ որ ճշմարիտ չէ, եւ այդ բանը չեմ կարող ասել — non possum»:

Հեփելէն դարձեալ շարունակում է պահպանել իւր հակափատիկանեան համոզմունքները և այս երևում է նորա 1870 թուի Նոյեմբերի 11-ի նամակից, որ նա գրել էր իբրև պատասխան Բօննայում կազմուած մասնաժողովին, որին պատասխին էր փոքրամասնութեան պատկանող գերմանական եպիսկոպոսներին գրգռել նորահնար վարդապետութեան դէմ եղած շարժման գլուխ կանգնելու: «Ինչպէս Հռոմում, այնպէս էլ Բոստոնում գումար չեմ կարող չը խոստովանել, որ նոր դատարանութիւնը չէ ճշմարիտ, Բիբլիական և աստուածային հիմունքներից. նա մեծ վնասէր է հասցնում եկեղեցուն, այնպէս որ վերջինս երբեք չէ եղբարեանել ասելի խիստ և օրհասական հարստութիւնը այն դարձանք Յուլիոսի 18-ին... Համարեա բոլոր գերմանական եպիսկոպոսները, այսպէս ասած՝ մի գիշերուայ մէջ փոխեցին իրենց համոզմունքները և նոցա մի մասը անցաւ անսխալականութեան կողմը, որ տողորուած է հալածանքի ոգով... Ես չեմ հրատարակելու վիճակիս մէջ նոր դաւանանքը, միայն մի քանի եկեղեցականներ են, որ քարոզում են վիճակում անսխալականութեան ոգով: Ժողովրդիս շատ մեծ մասը չէ ճանաչում նոր դաւանութիւնը, և ի բաց առեալ մի քանի ազնուականներ՝

ամենևին չէ մտածում նորա մասին և շատ գոհ է որ եպիսկոպոսը լռում է այդ մասին:

Կեօլնի Մելիսերս արքեպիսկոպոսը արդէն սկսել էր պատժել վատիկանի հրովարտականերին չհնազանդուող քահանաներին, որոնցից մէկին քաջալերելով՝ Հեֆելէն 1870 թ. Կեկտեմբերի 3-ին ի միջի այլոց գրում է. «նուիրապետութիւնն իսկապէս ցանկութիւն ունի յիմ դարում տեսնելու դարձեալ հաւատարմական խարոյկներ, այդ տեսակ խարոյկներ: Այդ տեսակ տանջանքները ձեզանում արդէն շատ շատ են: Ինչ որ ձեր գլխին է եկել, նոյնն էլ ինձ է սպասում... աղօթենք փոխադարձաբար, որ Աստուած սրտապնդութիւն (spiritus fortitudinis) տայ մեզ...» Բայց Հեֆելէի այդ արիական ոգին էլ սկսեց թուլանալ: 1870 թ. Կեկտեմբերի 17-ին նա գրում է Կեօլինգերին, թէ բոլոր գերմանական և աւստրո-ունգարական եպիսկոպոսները արդէն հնազանդուել են և թէ հաւանական է, որ ինքն էլ շուտով կը զրկուի իւր պաշտօնից: Շուրտէի նոր հրատարակած «Հռոմի եպիսկոպոսների իշխանութիւնը» շարադրութեան առթիւ Հեֆելէն 1871-ի Յունուարի 25-ին նկարագրում է Կեօլինգերին, թէ ինչ տեսակ նեղութիւնների է ենթարկում Հռոմը նորա հօտը, ազգակցութեան որոշ աստիճաններում ամուսնութեան առիթով, բայց այնուամենայնիւ նա գտնում է իւր մէջ բաւականին ոյժ և այսպէս է արտայայտում իւր միտքը. «Իժարադարբար ստիպուած եմ Շուրտէի հետ միասին կրկնելու՝ շատ տարիներ ապրել եմ անհնարին խաբէութեան մէջ...: Ես հարթ եմ ընդ թաւայում եմ արեւելեան եկեղեցւոյն, բայց իմ ապէս թաւայելեմ նորա ազգակցութեան, որ ըմբռնեցի եւ եղբայրականութեան արդէնք է: Միմիայն Հռոմում ես պարզ տեսայ, որ այն ամենը, ինչ որ այնտեղ կատարում և վարժւում են՝ քրիստոնէութեան միայն ստուերն է, միայն կեղեւն է. միջուկը անյայտացել է և ամենայն ինչ դարձել է լոկ ծիսականութիւն»:

Ո՞վ կարող էր կարծել, որ հռչակաւոր Հեֆելէի նման գիտնական և համոզուած եպիսկոպոսը ընդունակ լինէր իւր խղճին հաւանել ենթարկուել վատիկանի հրովարտականերին: Աւա՛ղ նա ևս

նոցա ենթարկուեցաւ, այն էլ իւր խղճին հակառակ... Այդ բոլոր նամակների վերջինից մի քանի շաբաթ յետոյ նա հովուական թղթով յայտնեց իւր հօտին թէ նոր հրովարտակաները «...սոսմայայտելալ ճշարտութիւններ են... իսկ մի քանի տարուց յետոյ փորձեց Դեօլլինգերին էլ ենթարկել վատիկանի եկեղեցուն և այնքան համարձակութիւն ունեցաւ, որ այդ նպատակով նորան մի առանձին նամակ գրեց...:

Այս այն նամակն էր, որ տպագրեց Բէյշը և որին չը պատասխանեց Դեօլլինգեր: Եւ միթէ կարելի էր պատասխանել:

Պ. Ի. ԵԱՆԻՇԵԻ.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՁԻ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԸ.

1886-ի Հոկտեմբերի 2-ին հանգուցեալ Դեօլլինգերը գրում էր ինձ:

«Վերջերումս մէկը միւսից յետոյ ստացայ զանազան կողմերից երկու նամակ. մինը Միւնխենի արքեպիսկոպոսից (քաղաքավարի և վայելուչ ձեռով) իսկ միւսը՝ Հեֆելէից, որոնք երկուսն էլ գրել էին պապի կողմից և յորդորում էին հնազանդել: Ես ինքս զգում եմ, որ քանի դեռ կենդանի եմ պարտաւոր եմ ներկայացնել աշխարհին մի պատճառաբանական զեկուցում: Շատ բան է մնում ասելու մեր գործի վերաբերմամբ, որ մինչև այժմ չէր ասուած և թէպէտ երբեմն արտայայտուել էլ է՝ այն էլ մեղմ կերպով: Առանձին հրատարակութեամբ ես այդ բանը չեմ կարող անել. ընդհակառակն ստիպուած եմ լրիւ ներկայացնել շատ ապացոյցներ և իրողութիւններ (aciem argumentorum et factorum instructam): Հարկ եմ համարում հաղորդել և իմ Հոմ այցելելը և այն ամենը, ինչ որ այնտեղ տեսել եմ: Ես առ այժմ լաւ խորհել եմ ամեն բան. նիւթերը հաւաքուած են...: Այդ ես կարողացայեմ նամակների մի շարքով, որոնք ուղղուած կը լինին մի բարձրատիճան եկեղեցականի (прелатъ), որի անունը չեմ կարող տալ մի քանի պատճառներով: Այդպիսի ձեւը աւելի ազա-

տութիւն է տալիս: Վերնագիրը կարծում եմ՝ կը լինի՝ «Աստի-
կանի հրովարտականքը պատմութեան առաջ»: Ի միջի այլոց ես
մտադիր եմ Հռոմի գահի վարդապետական պատմութեան քն-
նութիւնն անել, նորա սկզբից մինչև մեր օրերը: Սորա մէջ
պէտք է բացատրեմ և հարկաւոր եղած գէպքում պէտք է
քննադատեմ այս կամ այն պապի հրատարակած և քիչ թէ-
շատ նշանակութիւն ունեցող «decreta fidei et morum»-ները, ինչպէս
յայտնի է՝ սորա նման մի բան դեռ եղած չէ: Վերոյիշեալ նա-
մակները և յորդորները ստացած օրիցս մինչև այժմ՝ ամեն օր
և համարեա ամեն ժամ զբաղուած եմ այդ ծրագրով, այնպէս
որ չեմ կարողանում ուրիշ գործով լուրջ զբաղուել: Մասամբ
այդ և մասամբ էլ ուրիշ արգելքների պատճառով չը կարողա-
ցայ խոստմանս համեմատ ուղարկել իգնատիոս պապի մասին
յօդուածս: Յրագրի մասին խորհրդածութիւններս, իրողութիւն-
ների և վարդապետութիւնների բազմութիւնը, որոնք անհրա-
ժեշտ են նամակների համար և որոնք անհրաժեշտ խոնարհ
են յիշողութեանս մէջ՝ այս բոլորը այնպէս է ճնշում ինձ այս
շաբաթներումս, որ ես կարծես թէ գտնուեմ մտաւոր հե-
ղեղի մէջ: Այժմ վերջացնելով այդ բոլորը՝ ես ինձ ի ներքուստ
զգում եմ ազատ և տրամադիր սկսելու իգնատիոսի մասին աշ-
խատութիւնը:

Այդ նամակների նախապատրաստական աշխատութիւնները
գտան հանգուցեալի թղթերի մէջ, որոնց մշակութեան նա դեռ
ևս չէր ձեռնարկած հաւանօրէն միւս աշխատութիւնների պատ-
ճառով:

1887 թուի Հոկտեմբերին Գեօլլինգերն ինձ ցոյց տուեց այն
նամակը, որ նա ստացել էր այն ժամանակուայ նուիրակից (պա-
պի) և իւր գրած պատասխանը: Յոյց տուեց նոյնպէս և այն
երկար նամակը, որ նա գրել էր մի քանի ամիս առաջ Միւնխե-
նի հանգուցեալ եպիսկոպոսին: Միւնխյն ժամանակ յայտնեց,
որ մտադիր է յարմար գէպքում տպագրութեան յանձնելու
նուիրակին և արքեպիսկոպոսին գրած նամակները, մի բարձ-
րաստիճան տիկնոջից և մի միանձնուհուց ստացած նամակնե-

րի (որոնցով փորձել էին նոքա դարձի բերել նորան) պատասխանները, որովհետեւ Դեօլլինգերի գրած պատասխանները իւր՝ վատիկանի հրովարտականքի վերաբերմամբ ունեցած վարմունքը արդարացնելու գործում՝ մէկը միւսին լրացնում են: Հետեւաբար հանգուցեալի մտադրութիւններին հակառակ չի լինի, եթէ վերոյիշեալ երեք պատասխանները՝ նուիրակին, արքեպիսկոպոսին և բարձրաստիճան տիկնոջ—միաձնուհուն գրած նամակը չէ գտնուած Դեօլլինգերի թղթերի մէջ—այժմ հրատարակուին այն նամակների հետ, որոնց առթիւ գրել է նա իւր պատասխանները:

Հակառակ իմ՝ սկզբնական ցանկութեանս հրամայեցի տպագրել նոյնպէս Հեֆելէ եպիսկոպոսի նամակը նախ այն պատճառով, որ այդ բանին համաձայն էր ինքը հեղինակը և երկրորդ, որ մի յօդուածում, որ արտատպուեցաւ շատ թերթերում՝ նորա մասին ասած էր թէ Դեօլլինգերի բարեկամները չեն համարձակուի հրատարակել այդ նամակը, որ, ինչպէս վերեւում տեսանք՝ մնացել էր անպատասխան:

Անպատեհ չի լինի կազմել մի հաւաքածու այս գեռ ևս չը տպագրուած նամակներից և նախապէս առանձին առանձին տպագրուած նոյնանման նամակներից և ղեկուցումներից: Վերջում զեռեղուած է մի հետաքրքիր նամակ նման բովանդակութեամբ, այդ նամակը գրուած է աւելի վաղ ժամանակում:

Ք. Գ. ՐԷՅՇ:

Բօննա. Յունիս. 1890 թ.:

Ժողովի եպիսկոպոսների համար խորհրդածու-
թիւններ պապի անսխալականութեան հարցի
վերաբերմամբ:

Հոկտեմբեր, 1869 թ.

Ա.

Անցեալ դարերում երբ որ և է նորամուծութիւնների փորձեր
էին լինում կաթողիկէ եկեղեցին իւր վարդապետութեան հնու-
թիւնն ու անփոփոխութիւնն էր հակադրում նոցա: Միւսոյն
ժամանակ նա մեծ առաւելութիւն և սրբազան պարտք էր հա-
մարում որ նորա ծոցում ուսուցանէին և դաւանէին այն՝ ինչ
որ բոլորը միշտ և ամեն տեղ հաւատացել են: Եթէ մի որ և է
վարդապետութեան մասին կարելի լինի ապացուցանել, թէ նա
երկար դարերի ընթացքում գոյութիւն չէ ունեցել և կամ չէ
եղել ամբողջ եկեղեցու դաւանութիւն, թէ նա սկիզբն է առել
յայտնի ժամանակ և թէ հաւատոյ միւս դրութիւնների մէջ չէ
պահպանուել ծածուկ կերպով իբրև վերջինների անհրաժեշտ
հետեւանք—այն ժամանակ այդ ուսմունքը կաթողիկական տե-
սակէտով դատապարտուած է, պարզապէս կրում է իւր վերայ
ապօրինութեան կնիք, երբէք չէ կարող ճանաչուել իբրև ճշ-
մարիտ հաւատ և պէտք էլ չէ, որ այդպէս ճանաչուի:

Այս բոլորը կարելի է ասել և պապի անսխալականութեան
մասին: Նախ՝ պապի անսխալականութիւնը շատ դարերի ըն-
թացքում ամենեւին յայտնի չէր եկեղեցուն: Բաւական է եթէ
միայն մտաբերենք արեւելեան եկեղեցին, որ մօտ 1000 տարի
միացած էր արեւմտեանի հետ, ուր գումարուել են բոլոր տիե-
զերական ժողովները, որտեղ գլխաւորապէս տեղի են ունեցել
Երրորդութեան և մարդեղութեան վարդապետութիւնների հաս-
տատման վերաբերեալ վէճերը, որը յաղթեց մէկը միւսից յե-
տոյ բոլոր հին մոլորութիւններին և ստեղծեց ինքնուրոյն եկե-
ղեցական գրականութիւն: Իսկ այդ եկեղեցում ոչ մի ժամանակ

չէ լսուել և ոչ մի ձայն, որ վերագրէր պապին դաւանաբանական անսխալականութիւն: Մինչև անգամ Պերրոնէ'ն էլ ոչ մի ապացոյց չէ կարող բերել այդ բանի մասին արեւելեան եկեղեցու պատմութիւնից:

Նոյն իսկ արեւմտեան եկեղեցու պատմութեան և գրականութեան մէջ ապացոյց չէ կարելի գտնել այդ բանի մասին: Այն կտորների մէջ, որ Պերրոնէ'ն, Շրագէրը և միւս եզուիտները քաղել են լատին հայրերի շարագրութիւնների միջից՝ չը կայ և ոչ մինը, որ գտնէ մի քիչ պարզ և որոշ կերպով յատկացնէր պապին այդ բարձր աստուածային առաւելութիւնը: Ընդհակառակն բազմաթիւ ասացուածներ կարելի է բերել սուրբ հայրերից, որոնք ուղղակի կամ աներկբայ ենթագրութեամբ մերժում են պապերի այդ արտօնութիւնը և հաւատոյ ճշմարտութեան վերաբերեալ վճիռները ամբողջ եկեղեցուն են վերագրում:

Բ.

Հին հերետիկոսներից ոչ մէկը չէ սկսել և չէ վերջացրել իւր գործունէութիւնը մերժելով պապի հեղինակութիւնը հաւատի գործերի մէջ. իսկ այս կարելի է բացատրել միմիայն նորանով, որ պապերը բարձրագոյն հեղինակութիւն չեն ունեցել. ոչ ոք դորան չէր հաւատում և ոչ ոք չէր դիմում այդ հեղինակութեան, թէպէտև այն իրողութիւնը թէ Հռոմը առաքեալների արեւմտքում հաստատած աթոռներից միակն էր և շատ եկեղեցիների մայր՝—այդ իրողութիւնը նորան աւելի յարգանք և նշանակութիւն էր տալիս արեւմտքում քան արեւելքում:

Գ.

Եկեղեցու հայրերի՝ Տերտուղիանոսի, Օգոստինոսի, Գեննադիոսի և Վիկենտիոս Ներինացու շարագրութիւնների մէջ, որոնք խօսում են եկեղեցու հեղինակութեան և հաւատոյ կանոնների մասին՝ ամենևին չէ յիշուում Հռոմի գահի դատակնիքի և պա-

պերի վճիռների մասին. չը կայ մի ակնարկ թէ երբ և իցէ գոյութիւն է ունեցել հաւատի ուսման մասին եղած վէճերը դադարեցնելու այնպիսի մի պարզ միջոց, ինչպիսին է պապի անսխալ վճիռը: Վերոյիշեալ հայրերը ընդունում են միայն եկեղեցու աւանդութիւնը իւր երեք պայմաններով ու յատկանիշներով, որոնք են՝ հնութիւն, ամենուրեքութիւն և ընդհանուր համաձայնութիւն:

Դ.

Բացի դորանից պապի անսխալականութեան վարդապետութիւնը երեւան եկաւ միայն վերջին ժամանակներս, այն էլ կեղծ թղթերի և հնարած պատմութիւնների շնորհիւ: Թովմա Ակուիտանացին էր, որ առաջին անգամ ժ.Գ. դարու վերջերում այդ վարդապետութիւնը մոցրեց դպրոցական աստուածաբանութեան մէջ, ինքն էլ մոլորուած էր այս նոր ստութեամբ: Ինչպէս երեւում է Բելլարմինից, աստուածաբանները այս վարդապետութիւնը աւելի հին ցոյց տալու համար մինչև ժ. դարի վերջերն անգամ օգտուում էին կեղծիսիգորեան և ուրիշ կեղծ թղթերից:

Ե.

Անսխալականութեան վարդապետութեան կուսակիցների համար եկեղեցու առաջին հազարամեակի պատմութիւնը պէտք է ներկայանայ իբրև մի անլուծանելի հանելուկ: Հաւատի վարդապետութեան վերաբերեալ եղած վէճերի ամբողջ ընթացքը, սոցատեոգութիւնը և խճճուած դրութիւնը նոցա համար անբացատրելի է: Ամբողջ դարերի ընթացքում աշխատել և չարչարուել են, որպէս Վի տաթանելի ճանապարհով և մեծ զոհաբերութիւններով աւելի պարզ կերպով և աւելի շուտ ձեռք բերեն այն՝ ինչ որ աւելի հեշտ կարելի կը լինէր ձեռք բերել, եթէ պապերը անսխալական լինէին: Եթէ, ինչպէս նախ կարծում են, ամբողջ եկեղեցին ընդունէր պապի անսխալականութիւնը՝ այն ժամանակ մի որ և է վիճելի հարցի հէնց սկզբից կարելի կը լինէր այդ վէճերի և շփոթութիւնների առաջն առնել: Իւրա-

քանչիւր կաթողիկ իսկոյն կը հնազանդէր անսխալ վճռին, իսկ նոքա, որոնք չէին հնազանդի՝ կամ կը մերժուէին եկեղեցուց և կամ իրենք կը բաժանուէին: Սակայն իսկապէս ամեն ինչ բոլորովին այլ կերպ էր կատարուած: Առհասարակ կանչում էին աշխարհի ամեն կողմից եպիսկոպոսներին, նոցա ստիպում էին յանձն առնել երկար յոգնեցնող ճանապարհորդութիւն — որ վնաս էր եկեղեցուն նոցա իրենց վիճակից երկար ժամանակ բացակայ լինելուն պատճառով — և այս բոլորը նորա համար, որ զանազան վտանգների և գայթակղութիւնների ենթարկուած մեծ ժողովներում կարողանան հասնել այն եզրակացութիւններին և վճիռներին, որոնք, անսխալականութեան պաշտպանների ասելով՝ իրենց բոլոր ոյժն ու հեղինակութիւնը պապի համաձայնութիւնիցն էին ստանում: Մինչև անգամ իրենք պապերը, ինչպէս որ արեց Նեոն՝ յայտնում էին թէ անհրաժեշտ է տիեզերական ժողով գումարել, կամ նոցա կարծիքը հարցնողներին ժողովի վերայ էին մատնացոյց անում՝ ինչպէս այդ արեց Սիրիցիուս պապը:

Պապի անսխալականութեան գլխաւոր պաշտպան Օրսի կարդինալը (ծիրանաւոր) ասում է թէ Հռոմի կայսրներն են եղել պատճառ, որ հին եկեղեցում յառաջ էր գալիս ժողովների «անօգուտ աղմուկը»: Բայց չէ՞ որ այդ կայսրները ժողով գումարելիս գործում էին եպիսկոպոսների և երբեմն էլ նոյն իսկ պապերի խորհրդով և թէև այդ կայսրներին երբեմն շատ խիստ պախարակում էին նոցա եկեղեցու գործերի մէջ ունեցած իշխանութիւնը ի չարը գործ դնելու համար՝ սակայն ամբողջ 1000 տարուայ ընթացքում ոչ մի յանդիմանական խօսք չէ լսուել այն բանի համար, որ նոքա իբր թէ պապին պատկանած վճիռների իրաւունքը տուած լինին ժողովներին: Ամբողջ քրիստոնէական աշխարհը հաւատի վերաբերեալ հարցերը ժողովով որոշելը համարում է միակ ուղիղ և եկեղեցու կանոններին համաձայն ճանապարհ:

Զ.

Այս իսկ պատճառով երբեք չէ կարելի հաստատել թէ պապի անսխալականութեան վարդապետութիւնը հետեւանք է դաւանաբանական զարգացման գործողութեան, որ եկեղեցու մէջ յառաջ է գալիս ներքին պահանջներից: Այս նոր կարծիքը հնի կանոնաւոր հետեւողութիւն չէ, բայց որպէս հակասութիւն, որպէս մերժումն նախկին վարդապետութեան և որպէս հաստատութիւն նորի, որ իրեն դնում է հնի տեղ՝ բոլորովին տարբեր է նորանից և երբեք չէ համաձայնում նորա հետ:

Հին վարդապետութիւնն ասում է. Աստուծոյ եկեղեցուն առաջնորդել և պահպանելը նորանից է երեւում, որ եկեղեցին, որպէս մի ամբողջութիւն՝ չէ կարող բաժանուել իւր հաւատից, որ նա չէ կարող իրեն հաւատացած ուսմունքը ոչ աղաւաղել և ոչ էլ կորցնել. հետեւապէս ամբողջ եկեղեցուն և միմիայն նորան է պատկանում Աստուծոյ այն հովանաւորութիւնը և լուսաւորումն, որ մենք դաւանութեան և վճիռների անսխալականութիւն ենք անուանում և առանց որոնց Քրիստոսի խոստումները չէին կարող կատարուել:

Սորա հակառակն է հաստատում նորը. այն է՝ անսխալականութիւնը շնորհուած է ոչ թէ եկեղեցուն, այլ մի անձնաւորութեան—պապին. առանց նորան եկեղեցին մոլորութեան է դատապարտուած. միայն նա է որ ստանում է նորան ամեն տեսակ մոլորութիւնից պահպանող աստուածային առանձին լուսաւորութիւն, երբ նա ուսուցանում և յայտնում է իւր կարծիքը հաւատոյ մասին, և միմիայն նորանից (պապից) է ստանում եկեղեցին այն լոյսն ու ճշմարտութիւնը, որ պապը հաղորդում է նորան:

Է.

Քրիստոնեայ աշխարհը աչքի առաջ ունէր իբրեւ օրինակ՝ երուսաղէմի առաջին եկեղեցական ժողովի առաջին վիճելի հարցի որոշումը: Նախնական ժամանակի նշանաւոր հարցը—հեթանոս

քրիստոնեաների համար Մոլիստականութեան պարտաւորիչ լինելու հարցը — Պետրոս առաքելաւի հրամայական վճռով չէր որ որոշուեցաւ — այլ ընդհակառակն առաքելները և երէցները երուսաղէմում բոլոր հաւատացեալների ներկայութեամբ երկաւրառե խորհուրդ կազմեցին և թէև Պետրոս ամենից առաջ յայտնեց իւր կարծիքը, սակայն ժողովի որոշումը նորա տուած ձայնի համեմատ չափմանուեցաւ, այլ Յակոբոսի տուած ձայնի համեմատ և յայտարարուեցաւ բոլորի կողմից:

Ը •

Հաւատի հարցերի վերաբերմամբ եղած ժողովների վճիռները ամեն տեղ և ամենքը ընդունում էին առանց ուշադրութիւն դարձնելու թէ արդեօք դորա համար հարկաւոր էր պապի հաստատութիւնը և կամ եղել է այդպիսի մի հաստատութիւն: Արդեօք պապերը հաստատել են Նիկիոյ ժողովի որոշումները թէ ոչ այդ յայտնի չէ. նոյնպէս և արիստականութեան Քլեմէնթի վէճերի մէջ ամենեւին չեն գիմել Հռոմի գահի կարծիքին կամ դատողութեանը: Կոստանդնուպոլսի 381 թուի ժողովին պապը չէր մասնակցել ոչ անձամբ և ոչ էլ իւր պատգամաւորների միջնորդութեամբ. սակայն ու Հոգու վարդապետութեան մասին ժողովի տուած որոշումները ամբողջ եկեղեցին իսկոյն ընդունեց և Թէոփոս կայսրը հրատարակեց այդ որոշումները իբրև պետական օրէնքներ: Այդ ժողովը վերին ատիճանի յանգուզն պատասխանատու և մեծ բանի ձեռնարկեց. նա Նիկիական, առաքելական և ամբողջ եկեղեցու համար ընդհանուր հաւատի դաւանութեան խորիմաստ յաւելուածներ տուեց, և այս բանը նա արեց առանց պապի նախաձեռնութեան, առանց որ և է մասնակցութեան նորա կողմից: Այս ժողովը իւր յաւելուածների կամ ընդհանրապէս իւր դաւանաբանական որոշումների վերաբերմամբ պապի համաձայնութիւնը ստանալու համար ոչ մի քայլ չարեց: Այս բանից դուրս եկաւ այն՝ որ պապերը երկար ժամանակ չէին ուղղում այդ ժողովը ընդունել կամ աւելի ու-

դիպն առած՝ իրենք իրենց հակառուձէին այդ ժողովի հեղինակութեան մասին իրենց գաղաղութիւնների մէջ:

Եթէ մի որ և է ժողովի գումարուելուց առաջ արդէն պապերը հաւատի հարցի մասին իրենց կարծիքը յայտնումէին՝ այն ժամանակ պապի թղթերը ժողովում ենթարկւումէին մանրամասն քննութեան, և եղբակացութեան նայելով՝ կամ ընդունւումէին և՛ են պապի վարդապետական թուղթը Ֆրաիանսին, Քաղկեդոնում) և կամ մերժւումէին (Հոնորիոսի թուղթը վեցերորդ ժողովում): Եթէ պապերը համարուէին անսխալական այն ժամանակ այդպիսի քննութիւնը նոցա իշխանութեան գէ՛մ անտանելի ոտնձգութիւն կը լինէր:

Քրիստոսի աղօթքը Պետրոսի համար «...մի սրահասեցին հաւատք քո, և դու երբեմն դարձցիս և հոռոտասեցես զեղբարս քո» (Ղուկ. Խ. 32) այնպիսի մի կոտորէ, որ անսխալականութեան բոլոր պաշտպանները մեկնումեն թէ սա բոլոր պապերին անսխալականութեան մի խոտումն է նոցա՝ իրենց եղբայրների, այսինքն հաւատացեալների հետ վարուելու միջոցին:

Բայց այդպիսի մի մեկնութիւն նախ՝ հակառակումէ հին եկեղեցու բոլոր աւանդութիւններին:

Երկրորդ այդ մեկնութիւնը ոչնչացնումէ այն երգումը, որ առել է ամեն մի եպիսկոպոս և քահանայ:

Երրորդ՝ այդ մեկնութիւնը հակառակ է Առուածաշնչի մեկնութեան բոլոր կանոններին և ոչ մի գիտնականօրէն դարգացած մեկնաբան չէ կարող ոչ ընդունել և ոչ էլ անել այդպիսի մի մեկնութիւն:

Չորրորդ՝ պատմական իրողութիւնների մի ամբողջ շարք հերքումեն այդ մեկնութիւնը:

Այդ մեկնութիւնը հակառակ է եկեղեցու աւանդութիւններին:

Բոլոր ու հայրերը առանց բացառութեան այլապէս էին հասկացել այդ տեղը. ոչ միայն նոցա Աստուածաշնչի մեկնութիւնների մէջ, այլ և միւս մնացած թղթերի մէջ (երբ առիթ էր լինում օգտուելու այդ տեղից) ոչ մի հետք չը կայ, որ եկեղեցու այս հին վարդապետներից գոնէ մէկը Տիրոջ այս խօսքերի մէջ գտնէր պապի անսխալականութեան խոստում: Եկեղեցու հայրերը գիտմամբ շատ էին զբաղւում Ղուկասու Խ՝ գլխի 32 համարով: Մենք ունինք ու Կիպրիանոսի, Գելարիոսի, Սիկսերանի, Երկու ափրիկական ժողովների՝ Կարթագէնի և Միլեթի — Սգոստինոսի, Պալլատիոսի, Լեոնի, Թէոփորիգէսի և ուրիշ շատերի խորհրդածութիւնները, որոնք բոլորն էլ ընդունել են թէ այստեղ խօսքը հաւատի անհատական բարեմասնութեան մասին է, որ Պետրոսի և միւս առաքեալների մէջ ծանր փորձութեան միջոցին պիտի թուլանար և պղտորուէր — Պետրոսինը՝ ուրացութեան պատճառով և միւս առաքեալներինը՝ երկիւղի և անկարողութեան պատճառով — սակայն որը բոլորովին չի պակասի նոցա մէջ, այլ նորից կը կենդանանայ և կամրապնդուի աստուածային և Քրիստոսի բարեխօսութեամբ շնորհուած բարերարութեան օգնութեամբ: Քրիստոս իւր ազօթքով ստացաւ Պետրոսի և առաքեալների համար հաւատի հաստատութիւն գէպի Փրկիչը: Պետրոսն էլ իւր դարձից յետոյ պէտք է հաստատէր եղբայրներին այդ հաւատի մէջ — այսպէս են բացատրում և այսպէս են ուսուցանում ու հայրերը: Սորանից բոլորովին տարբեր բան է եկեղեցական դատաստանի կամ հաւատոյ հարցերի որոշումների մէջ մոլորուելուց զերծ մնալը: Մարդ կարող է հաստատ կերպով հաւատալ Քրիստոսին, այնուամենայնիւ նա կարող է սխալ լինել այդպիսի հարցերի վճիռների մէջ, և այդ շատ է պատահել. այսպէս — ոչ ոք չի պնդի թէ Ափրիկայի բոլոր եպիսկոպոսները, որոնք իրենց գլխաւոր ունենալով Կիպրիանոսին մերժում էին եկեղեցուց դուրս ելած մկրտութիւնը՝ արգէն կորցրին գէպի Քրիստոս ունեցած հաւատը և կամ ամենևին չունէին այդ հաւատը: Եւ ընդհակառակն՝ եթէ մի ի ներքուստ անհաւատ եպիսկոպոսին հարցնեն մի որ և է վարդապետութեան

մասին՝ նա կարող է տալ բոլորովին ճշմարիտ և ուղղափառ որոշումն:

Հետևապէս այդ նոր մեկնութիւնը, թէ Քրիստոս իւր ազօթքով պապերի համար վարդապետական անսխալականութիւն ստացաւ՝ աղաւաղում է բառերի իմաստը. և խօսքի կապը ստիպում է Քրիստոսին «հաւատ» բառը գործածել այդ գաղափարին բոլորովին օտար և նոր կտակարանում անօրինակ նշանակութեամբ:

Որովհետեւ ա) «և դու երբեմն դարձցիս» նախագասութիւնը ապացուցանում է, որ Քրիստոսի խօսքերը վերաբերում են բացառապէս Պետրոսի անձնաւորութեան, որովհետեւ չէ կարելի մտածել, որ ամեն մի պապի ժամանակ, ինչպէս և Պետրոսի ժամանակ՝ պատահէր բաժանումն հաւատից և դարձեալ վերադարձ դէպի նոյն հաւատը:

բ). Այստեղ Քրիստոս խօսում է գէպի իւր մեսիական արժանաւորութիւնը և ատուածային առաքելութիւնը ունենալիք հաւատքի մասին: Մինչև անգամ եթէ ընդունենք, որ բնագիրը պարունակում է իւր մէջ իւրաքանչիւր պապի համար խոստում, որով նա միշտ կը պահպանէր իւր հաւատը գէպի Քրիստոս՝ այնուամենայնիւ դորանով պապին ոչ մի գրաւական չէ տրւում, թէ եկեղեցու վարդապետութեան մի սր և է կէտի վերաբերմամբ նորա տուած իւրաքանչիւր փճիւր անսխալական պիտի լինի:

գ). Պետրոսին տուած խրատը, որ նա հանտատէ իւր եղբայրներին՝ նոյն իսկ իրեն Պետրոսին էլ չէ տուած այն մտքով, թէ նա յիշուի կը կատարէ այդ խրատը իւրաքանչիւր գէպքում: Բառերի իմաստի բռնի աղաւաղում կը լինէր եթէ պարտքը յիշեցնելը կամ խրատելը հասկանալինք որպէս անգրգելի խոստում, թէ Պետրոսը միշտ պիտի կատարէր իւր պարտքը: Եթէ, մինչև անգամ ընդունենք, որ Քրիստոսի նոյն խրատը վերաբերում է միևնոյն ժամանակ և բոլոր պապերին, այնուամենայնիւ ևս առաւել դժուար կը լինի հաստատել թէ սօրանով երաշխաւորութիւն է տրւում, որ նոցանից իւրաքանչիւրը ամենայն գէպքում յիշուի կը կատարէ այդ խրատը:

Առաջինը՝ որ ճգնում էր մեկնել այս բնագիրը այն մտքով, թէ դորանով շնորհում է Հռոմայ գահին մի առանձին առաւելութիւն՝ էր Աղաթոն պապը 680-ին, երբ նա վախենում էր թէ իւր նախորդը — Հոնորիոսը — Կոստանդնուպօլսոմ կը դատապարտուի. բայց նա էլ աշխատեց իւր նոր և մինչև այժմ չստեղծ մեկնութիւնը մեղմացնել, առարկելով թէ Հռոմում կատարեալ աստուածաբանական տգիտութիւն է թագաւորում:

Այնուհետև կեղծ-Իսիդորը Աղաթոնի մեկնութիւնը վերագրեց աւելի հին պապերին, իսկ Գրաքիանոսը տարածեց և օրէնքի զօրութիւն առեց նորան և ահա այսպիսի ճանապարհով նա գործածութեան մէջ մտաւ, թէ և գիտնական աստուածաբանները և մեկնաբանները միշտ մերժել են այդ մեկնութիւնը:

Բայց որովհետև այդ մեկնութիւնը այդքան ուշ է հնարուել և բացի դորանից Պիոս Գ-ի երդմամբ ընդունած դաւանութիւնը Տրիդենտի ժողովի յայտնի կանոնի զօրութեամբ իւրաքանչիւր կաթոլիկի պարտաւորեցնում է հետևել եկեղեցու հայրերի՝ հետևապէս և առաջին չեց դարի հայրերի բիրլիական մեկնութեան՝ ապա ուրեմն ով որ վերոյիշեալ վկայութեամբ աշխատում է հաստատել պապի անսխալականութիւնը՝ իւր ուխտը դրժում է: Վերջապէս եկեղեցական պատմութեան իրողութիւնները ապացուցանում են, որ Քրիստոս Պետրոսին խրատելով երբէք չէ բարեհաճել դորանով պապերին տալ անսխալականութեան առաւելութիւն: Այսովհետև, եթէ յիշաւի այդ այդպէս լինէր, այն ժամանակ պէտք է, որ պապերը 1800 տարուայ ընթացքում շարունակ հաստատէին եղբայրներին իրենց հաւատքի մէջ և երբէք չպէտք է հաստատէին և հանդուրժէին որ և է սխալ բան: Բայց այդ բանը ոչ մի մարդ լուրջ կերպով չէ հաստատում: Այս բանը նոյնպէս չէ կարելի վերագրել Պետրոսին, որովհետև նա Անտիոքում փոխանակ եղբայրների հաւատը հաստատելու՝ ընդհակառակը պղտորեց իւր կեղծաւորութեամբ, ինչպէս ասում է Պօղոս: Եթէ Զոսիման ընդունեց սկզբնական մեղքը մերժող դաւանութիւնը, եթէ Ղիբերիոսը ստորագրեց արիոսական դաւանութիւնը և նոցա հետ եկեղեցական յարաբերութեան մէջ մտաւ, եթէ Հոնորիոսը

տիեզերական ժողովի դատաստանի համեմատ նպատում էր միաբնականների (МОНОБЕЛНТЫ) ազանդի տարածման և այլն՝ տպառւթման ոչ որ այս ֆակտորից չէ կարող եզրակացնել թէ պապերը այս գործերով հաստատել են իրենց եղբայրներին հաւատքի մէջ:

ԺԱ.

Այն վկայութիւնը, որ պապի տնտեսականութեան պաշտպանները առանձին բաւականութեամբ և հաճոյքով բերում են՝ վկայութիւնը, որ ըստ երեւոյթին աւելի քան միւսները արտայայտում է այն, ինչ որ տալով են եկեղեցու ս. հայրերը՝ է իրինիոսի շարագրութեան նշանաւոր հատուածներից մէկը: Այդ վկայութիւնը սովորաբար ըմբռնում են այն իմաստով, որպէս թէ իրինիոս բարոյական պարտք է դնում իւրաքանչիւր մասնաւոր եկեղեցու վերայ, համաձայնելու հռոմէական եկեղեցու վարդապետութեան հետ: Թէ որ աստիճանի սխալ են ըմբռնել իրինիոսի յայտնած միտքը՝ այդ երեւում է հետեւեալից:

Առաջին՝ այն միակ իրողութեան մասին—որ կարող է ծառայել իբրեւ յենակէտ վերոյիշեալ համաձայնութեան պարտականութեան համար—թէ Պետրոսին շնորհուած է վարդապետական առաւելութիւն, որը և անցնում է նորա բոլոր յաջորդներին՝ այդ բանի մասին իրինիոսի շարագրութեան մէջ չենք գտնի և ոչ մի խօսք: Այն առաւելութիւնները, որ նա վերագրում է Հռոմի եկեղեցուն՝ հետեւեալներն են. տարածականութիւն (распространенность), հնութիւն և Պետրոս ու Պօղոսի ձեռքով հիմնուած լինելը, մինչդեռ, ընդհակառակը, պապի տնտեսականութեան պաշտպանները միշտ ցոյց են տալիս Պետրոսին որպէս հռոմէական եկեղեցու միակ հիմնադիր:

Երկրորդ՝ հռոմէական եկեղեցու հետ համաձայն լինելու անհրաժեշտութիւնը երեւում է նորանից, որ ամեն կողմի և երկրի հաւատացեալները հարկադրուած են Հռոմի աշխարհագրական գիւղի և զօրութեան պատճառով գտնուել այնտեղ և հետեւա-

պէս յարարեութեան մէջ մանեղ տեղական եկեղեցու հետ և նորա պաւանած վարդապետութիւնը պահպանել աւաքելական պարզութեան մէջ իւր հետ բերած աւանդութիւնների հետ համեմատելով:

Իրինիոս ասում է. Հռոմէական եկեղեցու ուսմունքը կամ աւանդութիւնը այն պատճառով պիտանի է հերետիկոսներին հերքելու համար, որ այստեղ կենդրոնում հաւաքուող քաղաքակիրթ աշխարհի քրիստոնեաները, որոնք հեռները բերում են իրենց հայրենի հաւատը, այս անընդհատ վիպութիւնների և իրենց (ասիական, եգիպտական և Պաղեստինի) աւանդութիւնները Հռոմէականի հետ համեմատելով՝ պահպանում են նորան որ և է շեղումից: Իրինիոսի խօսքը ոչ թէ եկեղեցու հետ համաձայնելու, այլ դէպի եկեղեցին հոսանքի մասին է: (ոչ թէ *convenire cum ecclesia*-ի մասին է, այլ *ad ecclesiam*-ի մասին): Բոլորովին նոյնն է ասում Գրիգոր Նազիանզացին (2 դար յետոյ) տէրութեան նոր մայրաքաղաքի՝ Կոստանդնուպօլսի մասին. «Կոստանդնուպօլիսը, ասում է նա, աշխարհի ակն է. Նորա մէջ է հաւաքում ամեն բան, ինչ որ բարձր և վսեմ է. և նորանից, իբրև հաւատի շտեմարանից՝ դուրս է գալիս ամեն ինչ»: Այսպիսով Իրինիոսի բնագիրը մի ապացոյց է ոչ թէ յօգուտ պապի անախալականութեան, այլ ի վնաս. որովհետև Իրինիոս ոչինչ չէ խմանում այն արտօնութեան մասին, որ շնորհուած է եկեղեցուն և կամ նորա եպիսկոպոսին, իբրև Պետրոսի փոխանորդին. նա այս միայն գիտէ, որ այգտեղ է պահպանուել իսկական տիեզերական աւանդութիւնը, որովհետև աշխարհի ամեն կողմերից այնտեղ էին խմբում քրիստոնեաները: Հռոմէական եկեղեցու վարդապետութիւնը կախումն ունի միւս բոլոր եկեղեցիների՝ այսինքն կաթողիկէ եկեղեցու վարդապետութիւնից:

Բացի դորանից վիպութեան մեկնութիւնը յօգուտ պապի անախալականութեան հակառակում է նոյն իսկ անախալականների հնարած սահմանափակումներին, որովհետև եթէ անախալականութեան բիրիլիական հիմքը եղբայրների հաւատը հաստատելն է՝ տպա ուրեմն պապը անախալական պիտի լինի և այն

ժամանակ, երբ նա միմիայն մի քանի եղբայրների հետ գործունի, օրինակ՝ երկուսի կամ երեքի հետ և կամ մասնաւոր եկեղեցիների հետ, մինչդեռ Բեյլարմիւնը, Պերրոնէն և շատ ուրիշները հաստատուեան, թէ պապը միայն այն ժամանակ է անսխալական, երբ նա ամբողջ կաթողիկէ եկեղեցու հետ գործունի¹⁾։

ԺԲ.

Եկեղեցու մեծ մասը 60 տարի շարունակ մերժել է Ստեփանոս պապի հրատարակած լիճիւր հերետիկոսների կատարած մկրտութեան աղբեցութեան լիճաբանութեան մէջ։ Կիպրիանոս, որ ամբողջ աֆրիկական եկեղեցու հետ ի միասին ընդունեց Հռոմի լիճիւր և մեռաւ՝ չնայելով գորան նոյն իսկ Հռոմում հին ժամանակներից սուրբ էր համարուում։ Այնքան քիչ էին մտածում անսխալականութեան արտօնութեան վերայ այն ժամանակ մինչև անգամ Հռոմում։ Դորանից յետոյ Օգոստինոս քանիցս անգամ արդարացրեց Կիպրիանոսի և աֆրիկական եկեղեցու վարմունքը նորանով, որ Ստեփանոս պապի յայտարարութիւնը, որքան էլ որոշ արտայայտուած լինէր՝ այնուամենայնիւ նա չունէր այնքան ոյժ, որ ուրիշին էլ պարտաւորեցնէր նոյնն ընդունելու և որ միայն Դ. դարում գումարուած տիեզերական ժողովի հեղինակութիւնն էր, որ վերջնականապէս լիճուեց այդ հարցը ամբողջ եկեղեցու համար։ Այստեղ Օրսի կարգինալը իւր պաշտպանած պապի անսխալականութեան գաղափարին օգնելու համար կարողացաւ միայն այն անել, որ Օգոստինոսին յանդիմանութիւն կարգաց, որ եկեղեցու այս մեծ վարդապետը տիեզերական ժողովի հեղինակութիւնը շատ բարձրացնում, իսկ պապի հեղինակութիւնը շատ ստորացնում է։ Այս հարցը դաւանաբանական շրջանում նշանաւոր հարցերից մէկն

1) Նոյն բանը հաստատում է վատիկանի ժողովը իբրեւ աստուածայայտնեալ դաւանութիւն։

էր, որովհետեւ խորհուրդների ոյժի և ազդեցութեան պայմանների վարդապետութիւնը այս հարցի լուծումից կախումն ունի:

ԺԳ.

Հանրիոս պապը դադարարտուեցաւ Զ. տիեզերական ժողովում՝ որպէս հերիտիկոս: Ամբողջ եկեղեցին անմիջապէս առանց հակաճառութեան ընդունեց այս դատապարտութիւնը. նոյն իսկ Հանրիոսի յաջորդները ընդունեցին և ստորագրեցին այդ դատապարտութիւնը: Բացի Անաստաս գրադարանապետից ոչ որ նորան պաշտպանելու համար մի խօսք չստաց. ոչ որ չառարկեց թէ պապերը անսխալական են հաւատի գործերում: Շատ պարզ է, ուրեմն, որ այդ ժամանակ ամբողջ քրիստոնէական աշխարհը չէր էլ երեւակայել այդպիսի անսխալականութիւն:

ԺԴ.

Պապի անսխալականութիւնն ընդունելու առաջին հիմքն էր այն գրութիւնը թէ «առաջին (Հռոմի) գահը չէ գատուում:

Այստեղից կամաց կամաց սկսեցին եղբակացնել՝ թէ ով որ հաւատի գործերի մէջ կարող է մոլորուել՝ ուրեմն նորան կարելի է դատել, այսինքն եկեղեցական դատաստանը կարող է նորա երեսօյր տալ նորա մոլորութիւնը: Իսկ եթէ պապին չէ կարելի դատել՝ ուրեմն այդ առաւելութիւնը մի ուրիշ հիմք էլ պէտք է ունենայ, այն է՝ պապի անսխալականութիւնը: Բայց այդ վերայիշեալ գրութիւնը առաջին հինգ դարերի ընթացքում հին եկեղեցուն ամենեւին յայտնի չէր, այլ միայն կեղծիքի միջոցով է մտել եկեղեցու մէջ:

ԺԵ.

Կոնստանցի և Բաղէլի ընդհանուր եկեղեցական ժողովները ¹⁾

1) Դեօլլինգեր ընդհանուր ասելով հասկանում է տիեզերական ժողովներ, թէև Ռուսաց եկեղեցին չէ մասնակցել այդ ժողովներին, Ռ. Թ.

— Իսկ Հայկական ուղղափառ եկեղեցին ընդունում է դրանցից միայն առաջին երեքը:

քանիցս անգամ մերժել են այդ գրութիւնը թէ «ոչ որ չէ կարող դատել առաջին գահը» և նորա տեղ հաստատել են հակառակ վարդապետութիւն, թէ պապը, ինչպէս և իւրաքանչիւր քրիստոնեայ՝ հաւատի և եկեղեցու վերանորոգման գործերի մէջ ենթարկուած է տնօրէնական ժողովին: Սորանով անսխալականութիւնը մերժուեցաւ — և մինչև այժմ պապի անսրխալականութեան իւրաքանչիւր կուսակից ընդունում է այդ — որովհետև եթէ պապը յիշաւի ունենար այդ առաւելութիւնը, այն ժամանակ ժողովը, ինչպէս և ամբողջ եկեղեցին անպայման պէտք է հնազանդէին նորա վճիռներին:

ԺԶ.

Ամբողջ եկեղեցին¹⁾ և պապերը կոնստանցի ժողովը ընդունել են ճշմարիտ տիեզերական և մանաւանդ պապերի մի ամբողջ շարք՝ Մարտինոս Ե., Եւգենիոս Դ., Նիկողայոս Ե., Պիոս Բ., ճանաչել են այդ ժողովի Դ. և Ե. նիստերի հրովարտակները, որոնց ժողովը պապերից բարձր էր դասում՝ ճշմարիտ և օրինական: Ինչպէս որ ժողովում նոքա առանց որ և է հակաճառութեան հրատարակուեցան՝ այնպէս էլ ամբողջ եկեղեցում երեսուն տարի շարունակ նոցա դէմ ոչ որ դուրս չէ եկել: Միմիայն շատ ուշ Տորկվեմադա և Կայէտան Հռոմի կարգինալները փորձեցին կասկածելի դարձնել այդ հրովարտակների նշանակութիւնը: Իսկ երբ, վերջապէս, եզուիտական կարգի աստուածաբանները սկսեցին այդ հարցով զբաղուել՝ այն ժամանակ բանն այնտեղ հասաւ, որ ամբողջ կոնստանցի ժողովը մերժուեցաւ և տիեզերական ժողովների կարգից ջնջուեցաւ: Այս բանին նորերումն հետեւեցին շատ եպիսկոպոսներ, որին հաղիւ թէ կարելի է հաւատալ. մինչդեռ Մարտին Ե. պապը իւր սեպհական մի կոնգակով յայտարարեց թէ այդ ժողովը մերժողը հերետիկոս է և հրամայեց, իւրաքանչիւրին, որ ենթարկւում է կասկածանքի հաւատի վերաբերմամբ՝ հարցնել. չանայում է նա արդեօք կոն-

1) Հայոց եկեղեցին, ինչպէս ասացինք, ընդունում է առաջին երեք ժողովները միայն՝ իբրև տիեզերական:

տանցի ժողովը տիեզերական և ընդունում է արգելօք այն ամենը, ինչ որ սրտել է այդ ժողովը:

ԺԵ.

Այսպէս, ուրեմն, պապի անսխալականութեան ենթադրութիւնը ընդհանուր եկեղեցու ուսմունք դարձնելու համար անհրաժեշտ է նախ՝ մերժել Կոնստանցի ժողովը, որովհետեւ նորա Դ. և Ե. նիստերի հրովարտականքի ընկնելով՝ ընկնում է այս մեծ ժողովի արժանիքն ու նշանակութիւնը. երկրորդ՝ անհրաժեշտ է նոյնպէս մերժել հռոմի ահի ընդունած Բաղէլի ժողովի առաջին շրջանը— մինչև Ֆերրար տեղափոխուելը. երրորդ՝ անհրաժեշտ է մերժել և պապերի կոնդակները, որոնք հաստատել են այդ հրովարտականքը: Այսպիսով կաթոլիկական վարդապետութիւնը կը դառնար խճճուած և հակասութիւններով լի մի խաօս, որ եկեղեցու մէջ կը պահպանէր իւր գոյութիւնը ճշման և բռնութեան միջոցով, իսկ եկեղեցուց դուրս՝ ծաղրանքի և անհերքելի յանդիմանութիւնների անպաշտպան առարկայ կը դառնար արտաքին աստուծաբանների կողմից:

ԺԸ.

Ժ.Գ. դարուց սկսած՝ պապերը ոչ մի վարդապետութիւն այնքան չէին պնդում և այնքան յաճախ կրկնում իրենց թղթերի և կոնդակների մէջ, որքան այն վարդապետութիւնը թէ աստուծային պատուիրանը և սուրբ պարտականութիւնը պահանջում են իւրաքանչիւր կայսրից և իւրաքանչիւր կառավարութիւնից, որ նորա իրենց տուած այժն ու իշխանութիւնը գործ դնեն այլակրօններին ճնշելու համար, և դաւանութեան ու պաշտամունքի ոչ մի աղատութիւն թող չտան: Եթէ այժմ պապի անսխալականութեան վարդապետութիւնը հրատարակուի՝ այն ժամանակ նորա հետ միասին կը հրատարակուի իբրեւ աստուծայայտնեալ ճշմարտութիւն և այն՝ որ կաթոլիկ իշխաններն ու պետութիւնները, սրտեղ որ նորա իշխանութիւն ունին, պարտաւորուած կը լինին բացի կաթոլիկական դաւանութիւնից ոչ մի ուրիշ դաւանութիւն թող չտար, նորա պար-

տաւորուած կը լինին կաթողիկոսական դաւանութիւնից շեղուողներին ամեն կերպ հեռու պահել պաշտօններէրից, նոքա պարտաւորուած կը լինին ամեն տեսակ քրիստոնէական համայնքները թուլացնել և վերջապէս արմատախիլ անել:

Յիսուսից աւելի պապեր բազմաթիւ կոնդակներով և հրովարտակներով յառաջացրին հաւատաքննութիւնը կամ «սուրբ պաշտօնը»: Դեռ մի քանի տարի առաջ, երբ եկեղեցական անիշխանութիւնը ոչնչացրէց այդ հաւատաքննութիւնը՝ նոքա նորոգեցին նորան և արգէն նորերումն, հաւատաքննիչներին սրբերի շարքը դասելու պատճառով՝ նորից բարձրացրին:

Շատ դարերի ընթացքում նոքա պնդումէին այն օրէնքը, թէ ով որ յամառութեամբ շեղումէ եկեղեցու վարդապետութեան միայն մի կէտից անգամ պէտք է մահուան պատիժ ստանայ, նոքա հաստատեցին այն օրէնքը թէ բեցեղիվիտը, այսինքն եկեղեցու վարդապետութեան մի որ և է կէտից շեղման մէջ երկրորդ անգամ բռնուածը, պէտք է պատիժ ստանայ, մինչև անգամ այն դէպքում, երբ պատրաստ կը լինի հրաժարուել իւր մոլորութիւնից: Եթէ պապի անսխալականութիւնն ընդունուի, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ նա իսկոյն կը տարածուի ամբողջ բարոյագիտութեան և դաւանաբանութեան վերայ: Այն ժամանակ անկարելի կը լինի մտածելն անգամ, որ պապը բարոյական տեսակէտից վատ կանոն հաստատած լինի, որ նա բարոյականութեան հակառակ որոշումն հրատարակած լինի, որ քրիստոնէական բարոյագիտութեան կանոններին հակառակ մի հաստատութիւն ստեղծած լինի: Այ մի կաթողիկ այլ ևս չի համարձակուի մտածել կամ ասել թէ հաւատաքննութեան հաստատութիւնը մոլորութիւն է, որ պապերի այս հաստատութեան համար հրատարակած կանոնները երբեմն անբարոյական են եղել: Մինչդեռ, եթէ այժմեան գրականութեան վերայ մի թեթեւ հայեացք ձգենք՝ կը տեսնենք, որ գոնէ Խալիլայում ոչ ոք այլ ևս չէ խիզախում պաշտպանելու այս հաստատութիւնը նորա իսկական դրութեան մէջ և այդ հաստատութեան համար պապերի տուած օրէնքներն ու կանոնները:

ԺԹ.

Եթէ պապերի անսխալականութիւնը հաւատի սկզբունք դառնայ՝ այն ժամանակ նորա հետ ի միասին դաւանաբանական գրութեան հեղինակութիւն կը ստանայ Գրիգորիոս Է-ից սկսած պապերի այն վարդապետութիւնը, որով կայսրները և պետութիւնները ենթարկուած են Հռոմի գահին, որ տարածուած է և այն ամեն բանի վերայ, ինչ որ աշխարհական է և քաղաքական: Այն ժամանակ իւրաքանչիւր կաթոլիկ քրիստոնեայ, պարտաւորուած կը լինի հաւատալու և իւրաքանչիւր հաւատի ձեռնարկի մէջ պէտք է ուսուցանուի՝ թէ պապերը անսահման իշխանութիւն ունին բոլոր իշխանների և պետերի, տէրութիւնների և համայնքների վերայ, թէ նոքա կատարեալ իրաւունք ունին երբ որ ցանկանան խառնուել բոլոր պետական գործերի մէջ: Թէ նոքա կարող են կայսրներին գահէն հեռացնել, օրէնքներ մերժել և պատերազմի կամ խաղաղութեան վերաբերմամբ կարգադրութիւններ անել: Ով որ սորան չհաւատայ՝ նա չի փրկուի, այս է յայտնում Բոնիֆացիոս Ը-ի «Unam Sanctam» կոնդակը, որ ամբողջ եկեղեցուն ուղղուած մի հանդիսաւոր դաւանաբանական լծիւ է: Աւան ժ. հաստատեց այս կոնդակը Լատերանի ժողովում և այս բանը միշտ ենթադրուած է պապերի կոնդակների մէջ: Ճշմարիտ է, վերջին օրերս փորձեր եղան այս կոնդակը այնպէս խորամանկութեամբ և բռնութեամբ բացատրելու, որ նորա գլխաւոր գրութիւնը (որի համար և հրատարակուեցաւ ամբողջ կոնդակը) աչքի չընկնէր ամբողջ բովանդակութեան միջից — որը, սակայն, հէնց այդ գրութիւնն էր հաստատում: — Հաստատում էին նոյնպէս, որ թէ և պապը այս կէտում կարող էր մոլորուել՝ սակայն այս հանգամանքը նորա անսխալականութեան երբէք արգելք պէտք է չլինի նորա միւս լծիւների մէջ: Սակայն մեկնութեան այս տեսակ մեթոդը եկեղեցու լծիւների մէջ ոչինչ որոշ բան չէր թողնի և նորա հետեւանքը կը լինէր գիտնական դաւանաբանութեան կատարեալ կործանումն:

Ի.

Յետոյ. եթէ պապի անսխալականութիւնն ընդունուի, այն ժամանակ կատարեալ ոյժ կը ստանայ Եւգենիոս Գ. պապի 1439 թ. հրատարակած նշանաւոր և ընդարձակ դաւանաբանական հրովարտակը մարդեղութեան և խորհուրդների մասին, որով իւր եղբայրներին և գլխաւորապէս Հայոց ազգը հաստատել և խրատել ցանկացող պապը չէր կարող մոլորուիլ: Բայց սորանով ամենակորստաբեր կերպով կը խճճուէր խորհուրդների մասին ամբողջ ուսմունքը և անհրաժեշտ կը լինէր համոզուել, որ ամբողջ քրիստոնէական աշխարհում ինչպէս արեւելեան այնպէս և արեւմտեան եկեղեցում՝ չկայ այլ ևս ճշմարիտ օրինաւոր քահանայական և եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն (ХИРОТОНІЯ):

Այսպիսով եթէ պապի անսխալականութիւնը ճշմարիտ գաւառութիւն գաւառ և սորանով Եւգենիոս Գ.-ի կոնդակը սխալ մունքներից զերծ ճանաչուէր՝ այն ժամանակ իրաւացի կը լինէին այն բողոքական եպիսկոպոսները, ինչպէս Պիւս Գ., Մոսկէյմ և շատ ուրիշները, որոնք հաստատում են թէ կաթոլիկ եկեղեցում չկայ այլ ևս ճշմարիտ եպիսկոպոսական յաջորդութիւն: Բայց, ի միջի այլոց, սորա հետ ի միասին կընկնէր և լինելիք ժողովի ամբողջ հեղինակութիւնը:

ԻԱ.

Եկեղեցու ամբողջ պատմութիւնը ցոյց է տալիս և նորա ցույցմունքի համեմատ բոլոր աստուածաբաններն ուսուցանում են, թէ եկեղեցին գաւառած ուսմունքին միայն այն ժամանակ է ամենահաստատ ձև տալիս կամ այն ժամանակ է առանձնապէս սահմանում նորան և լրացնում գաւառաբանական գրութեամբ, երբ այդ ուսմունքը մի քանի անգամ քննութեան է ենթարկուել մերժուել է կամ ենթարկուել է աղաւաղումների կամ յեղաշրջումների և ենթարկուել է կատաճանքի, թէ մոլորութեան է: Այս յիշակի մէջ էր պապի անսխալականութիւնը Տրիդենտի ժողովի ժամանակ: Բողոքական ուսմունքների հիմնադիրները և

պաշտպանները նորան կնքեցին անհիմն, հնարաւած և նորագոյն մտադածին անուններով: Խառլայից գուրս եղած եկեղեցու աստուածաբաններն էլ, որոնք ուրիշ գէպքերում մեծ յամառութեամբ պաշտպանուէին վիճելի ուսմունքները՝ այժմ քիչ բացառութեամբ լուռ վերաբերուեցան գէպի այս կարծիքը և կամ ուղղակի մերժեցին նորան: Ուրեմն Տրիգենդի ժողովրդ ստիպուած էր այս ուսմունքը եկեղեցու հաւատի կէտ շինել, եթէ միայն համարէր նորան հաւատի գրաւական և եթէ երաշխաւորութիւն ունենար, թէ աւանդութեամբ ճշմարտուում է այդ ուսմունքը:

Սակայն ժողովն այդ մերժեց, և պապի նախարարները յետ առան իրենց արգէն ժողովին մատուցած առաջարկութիւնները, հէնց որ իմացան, թէ եպիսկոպոսների մեծ մասը լուսէ արամադրուած գէպի այդ առաջարկութիւնները:

ԻԲ.

Ոչ պակաս նշանակութիւն ունի և այն հանգամանքը, որ պապի անսխալականութեան կարծիքը կարողացաւ տարածուել միայն բռնութեամբ և ստիպմունքով և բոլոր այլկերպ մտածողներին ճնշելով: Խառլայի, Սպանիայի և Պորտուգալիայի ինկվիզիցիանների շնորհիւ ուրիշ վարդապետութիւն չէր կարելի առաջարկել ոչ գրքերով և ոչ էլ ուսումնական ամբիոնից: Նոյնպիսի բռնութիւն էր տիրապետում և մեծ հոգեւոր կորստացիանների և կուսակիցն կարգերի մէջ: Եզուիաններից կախումն ունեցող համալսարաններում երբէք չէին համբերում, որ մի որ և է կատկածանքի ենթարկուէր պապի անսխալականութեան կարծիքը: Եւ բոլոր այն շարագրութիւնները, որոնց մէջ այս կարծիքը ենթարկուում էր գիտնական հետախուզութեան և նորա պատմական ապիկարութիւնն ապացուցւում էր՝ այդպիսի գրքերը ինդէքսի մէջ էին ընկնում և որքան կարելի է՝ ոչնչացւում էին ¹⁾: Բայց որտեղ որ չկայ ուսման ազատութիւն՝ այնտեղ եկե-

¹⁾ Բացի Բոսսիւէտի և Լա-Լուցերնէ կարգինանների և շարագրութիւններից:

ղեցական ընդհանուր միաբանութեան մասին խօսք էլ չէ կարող լինել։ Հէնց միայն այդ խօսքը բաւական է ամեն տեսակ սոփապոլութիւն հերքելու համար։

ԻԳ.

Եթէ համեմատենք աստուածաբաններին, որոնք այս կամ այն վարդապետութեան պաշտպաններն են—ընդունում են պապի կամ եկեղեցու անսխալականութիւնը—կը տեսնենք, որ հիմնաւոր գիտութիւնը, եկեղեցական—պատմական և ս. հայրերի կեանքի վերաբերեալ տեղեկութիւնները անշուշտ նոցա կողմն է, որոնք հին վարդապետութեան կուսակիցներն են. այս յայտնի է եկեղեցական գրականութեան ամեն մի ծանօթ անձնաւորութեան։ Բոսսիւէտի շարագրութիւնը մինչև անգամ Հռոմում այնպիսի համազեցուցիչ ազդեցութիւն ունեցաւ, որ այդ շարագրութեան երևալով, Սրսի կարգինալի ատելով, շատ նշանաւոր ձայներ յայտնեցին թէ պապի անսխալականութեան գործը կորաւ։ Mauriner գիտնականները բոլորը նուիրուած էին Գալիկական ուսման։ Նոյն բանը կատարւում է և Գերմանիայում։ Կարելի է ասել, որ բոլոր այն եպիսկոպոսները, որոնք պատմական ընդարձակ տեղեկութեան հետ ունին և ս. հայրերի կեանքի գիտութիւն՝ հերքեցին պապի անսխալականութեան մասին նոր կարծիքը։

Բայց ուրքեր էին այդ անսխալականութեան պաշտպանները։ Դոքա էին Տորկլեմագան, Կաէտանը, Եակսբացցին, Հոգիոսը, Պօլիւսը, Բարոնիոսը, Բելլարմինը, Ագիրրէն, Պալաւլինին, Գոտտին, Սրսին—բոլորն էլ այնպիսի մարդիկ՝ որոնք կամ արդէն կարգինալ էին և կամ այդ պաշտպանութեան շնորհիւ կարգինալ դարձան—սոցա հետ և մեծ կարգերի արեղանները, որոնց գենարալները Հռոմումն են նստում և գլխաւորապէս Եզուիտները, որոնք պապի անսխալականութեան պաշտպանութիւնը և նորա իշխանութեան ամեն ուղղութեամբ գործադրութիւնը ի-

րենց գլխաւոր խնդիր շինեցին և, կարելի է ասել, իրենց կեանքի նպատակ դարձրին:

ԻԴ.

Եւ ահա այս բոլոր աստուածաբանները միշտ հիմնւում էին անհաստատ, կեղծ և հնարած ապացոյցների վերայ և այս պատահում էր հէնց սկզբից: Կեղծ-խտիզորեան նամակները, եկեղեցու յոյն հայրերի հնարած վկայութիւնները, որոնք ս. Թովմայի շարագրութիւններից անցան հետևեալ աստուածաբանների և կանոնիկոսների շարագրութիւնների մէջ՝—այս բոլորը շատ ուրիշ անստոյգ բաների հետ ի միասին կազմում են գլխաւոր ապացոյցներ անսխալականութեան թէօրիայի զօրաւիգների՝ Տորկվեմադայ, Կայէտան, Մինօրիգ Կապիստրանօ, Բելլարմին կարգինալների և սոցանից օգտուող (արտագրող) բազմութեան ձեռքում: Այս բանը այդպէս էլ շարունակուեցաւ: Նիկողայոս Սանդերս, Բոկկաբերգի և Ագգիրէ, Բերնանդ, եզուիաների գեներալ Թերսուս Գոնզալէս, Ֆրանց Տուրիանցի եզուիար, Ալֆոնս Պիղացին, Բիկչիօլին, Բէնօն. յետոյ Հռոմէական հոգևոր դատարանի աստուածաբանները—Թոմաս և Կամելլօն, Կամպիլլին Բցովիուսը Բայրան, Սֆոնդրատի կարգինալը, Բենետտիսը և սոցա շարագրութիւնների բազմութիւ արտագրողները առանց կեղծիքները երևան հանելու մասին մտածելու՝ կառուցանում էին իրենց անսխալականութեան շինութիւնը այդ փտած խախտւտ հիմքի վերայ: Մինչև անգամ այժմ էլ նոքա չեն ուղում յետ քաշուել եկեղեցու պատուի և արժանաւորութեան համար կորստաբեր ապացուցութեան համար այդ եղանակից. նոքա կարծես զգում են թէ առանց այս հնարածոյքի պապի անսխալականութեան կարծիքը չէր կարող յառաջ գալ եկեղեցու մէջ: Այսպէս էլ Նեոյթրի եպիսկոպոս Բոսկովանին իւր պապի մասին գրած մեծ շարագրութեան մէջ առաջարկում է ընթերցողին այդ տեսակ կեղծիքների մի ամբողջ շարք. Վենինգեր եզուիար, որը իւր Նիւ-Եօքում և Յինցինադիում լոյս տեսած գրքի մէջ գլխաւորապէս աչքի առաջ ունէր հիւսիսային Ամերիկայի եպիսկոպոսներին և եկեղեցականներին՝ այն-

քան հեռու է գնում, որ աւաջարկում է Նիկիոյ ժողովի կատարեալ հնարուած մի պատմութիւն, պապի բարձրագոյն և բոլորի համար պարտաւորեցուցիչ հեղինակութիւնը ցոյց տալու համար, և վկայ է բերում եկեղեցու պատմագիր Սոզոմէնին, որը, սակայն, այդ մասին ոչ մի խօսք չէ ասում: Նոյնպէս է վարւում և ֆրանսիացի Բուիկսը իւր նոր լոյս տեսած շարադրութեան մէջ (Tractatus de Papa, 1869): Նա հիմնւում է ս. Կիպրիանոսի աղաւաղուած վկայութեան և շատ նոր և ծիծաղելի կեղծիքի վերայ, որ կոչւում է արաբական Նիկիական կանոններ: Նոյնպիսի բաներ պատահում են և Մեխենի Dechamps եպիսկոպոսի նոր ղեկուցումների մէջ. այսպէս է օրինակ, նա գործածել ս. Բարսղի նամակը:

ԻԵ.

Եթէ յիրաւի պապի անսխալականութեան կարծիքը պէտք է եկեղեցու դաւանութիւն դառնայ, այն ժամանակ յոյն, ռուս և բողոքական եկեղեցիների առաջ մի շատ թոյլ կողմ կը մերկանայ: Այն ժամանակ կաթողիկոսին վարդապետութեան և եկեղեցու դէմ մինչև այժմ եղած բանակռիւր, աւելի կը կենդրոնանայ այս վարդապետութեան վերայ (որը այն ժամանակ կը դառնայ «*articulus stantis vel cadentis ecclesiae*») և հակառակորդները կ'առնեն իրենց ամենազօրեղ գործիքները, իրենց ամենահամոզեցուցիչ փաստերը նոյն խիսկ կաթողիկոսական եկեղեցուց, նորա նշանաւոր աստուածաբանների շարադրութիւններից: Ի՞նչ կ'առնեն կաթողիկոսական եկեղեցու պաշտպանները, եթէ նոցա ասեն՝ թէ այդ վարդապետութիւնը 1800 տարուայ ընթացքում մասամբ անյայտ էր, մասամբ հերքուած և մերժուած է եղել եկեղեցու անդամների, այն էլ ամենագիտականների մեծամասնութեան կողմից, թէ եկեղեցու ամենագիտուն և ամենայարգելի կորսորդական – ֆարիղի բարձրագոյն դպրոցը – չորս դար շարունակ բոլորովին հակառակն էր ուսուցանում, ի՞նչ կ'առնեն նրա եթէ մատնացոյց անեն Բոսիւլէտի, Ֆլեօրիի, Աղէքսանդր

Նատալիսի և շատ ուրիշների շարագրութիւնների վերայ: Այն ժամանակ եկեղեցու մասին՝ մանաւանդ նորա դաւանութեան հրատարակման համար անհրաժեշտ պայմանների և պահանջների մասին վարդապետութիւնը պէտք է կամաց կամաց փոփոխուի:

ԻԶ.

Եթէ պապի անսխալականութեան թէօրիան դառնայ եկեղեցու ուսումն՝ այն ժամանակ նորա անխուսափելի հետեւանքներից մինն էլ այն կը լինի, որ դէպի եկեղեցին եղած յարգանքը կը նուազի: Ոչ մի բան չէ կարող այնքան վնասակար լինել եկեղեցու արժանաւորութեան թէ հաւատացեալների և թէ օտարների աչքում, որքան այն, որ կը յայտնուի թէ այս ինչ վարդապետութիւնը ծագեց նորա մէջ երկարատեւ և գիտակցական կեղծիքների շնորհիւ կամ գոնէ նոցա օժանդակութեամբ: Իսկ այդ բանը անկասկած կատարւում է պապի անսխալականութեան վերաբերմամբ: Այն կեղծիքները, որոնց միջոցով այդ անսխալականութիւնը պատրաստուեցաւ, առաջարկուեցաւ և վերջապէս սխալաստիկական աստուածաբանութեան և կանոնական գրքերի մէջ մտաւ, տեւում են Զ-դ դարից մինչև ԺԳ-դ դարը և մինչև անգամ Թովմայ Ակուիտանացին, որի հեղինակութիւնը այնքան օգնեց անսխալականութեան վարդապետութեան տարածուելուն և հաստատուելուն՝ ինքը խաբուած էր այն ապացոյցներից, որ հնարել էր իբր թէ Յոյն եկեղեցին:

(Կը շարունակուի)